

UNIVERZITA KARLOVA

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

JUDr. Bc. Klára Sekretová

Seberegulace a morálka a jejich role v dynamice
páchání trestné činnosti dospívajících

Self-control and morality and their role in the
dynamics of juvenile delinquency

Praha 2022

Vedoucí práce: PhDr. Hedvika Boukalová, Ph.D.

Poděkování

Děkuji PhDr. Hedvice Boukalové, Ph.D. za konzultace při psaní této diplomové práce.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 20.7.2022

JUDr. Bc. Klára Sekretová

Abstrakt

Jak spolu souvisí morálka, sebekontrola a míra trestné činnosti dospívajících? Na základě současné úrovně poznání se jeví, že jak morálka, tak sebekontrola jsou důležitými prediktory trestné činnosti a zásadní je i jejich interakce (předpoklady tzv. Situational Action Theory a částečně General Theory of Crime). Tato práce si klade za cíl testovat tyto vztahy na dospívajících v České republice a nadto zkoumat hypotézy směřující k lepšímu pochopení vztahu struktury morálních základů (tzv. Moral Foundations Theory) ve vztahu k sebekontrolě a trestné činnosti. Na základě provedeného dotazníkového šetření 110 dospívajících (15-25 let) v České republice byly podpořeny hypotézy o tom, že dospívající s vyšší úrovní morálky i sebekontroly méně páchají trestnou činnost a tzv. „individualizing“ morální motiv souvisí s vyšší úrovní sebekontroly a nižší mírou páchání trestné činnosti. Je výsledkem této studie, že v případě vysoké úrovně morálky dospívající „nepotřebuje“ tolik sebekontrolu k tomu, aby trestný čin nespáchal, naopak pokud je jeho úroveň morálky nízká, hraje sebekontrola důležitou roli.

Klíčová slova

Situational Action Theory, morální základy, interakce

Abstract

How are morality, self-control, and adolescent crime rates related? Based on the current state of knowledge, morality and self-control are important predictors of criminal behaviour, and their interaction is crucial (assumptions of the Situational Action Theory and partially General Theory of Crime). This thesis aims to test the abovementioned relationships among adolescents in the Czech Republic and further examine hypotheses aimed at better understanding the relationship between the structure of moral foundations (Moral Foundations Theory) to self-control and crime. Based on a questionnaire survey of 110 adolescents (15-25 years old) in the Czech Republic, the hypotheses that adolescents with higher levels of morality and self-control are less likely to commit a crime and that the so-called "individualising" moral motive is related to higher levels of self-control and lower rates of crime were supported. The result of this study is that when the adolescent's morality is high, he or she does not "need" self-control not to commit a crime; on the contrary, when the adolescent's level of morality is low, self-control plays an important role.

Keywords

Situational Action Theory, moral foundations, interaction

Obsah

OBSAH	4
ÚVOD	5
1 LITERÁRNĚ PŘEHLEDOVÁ ČÁST	7
1.1 STRUČNÉ PŘEDSTAVENÍ VYBRANÝCH TEORETICKÝCH PŘÍSTUPŮ K TRESTNÉ ČINNOSTI	7
1.2 „PROBLÉMOVÍ“ DOSPÍVAJÍCÍ.....	10
1.3 SEBEREGULACE A SEBEKONTROLA	13
1.3.1 <i>Některé výzkumné metody seberegulace a sebekontroly</i>	16
1.3.2 <i>Velmi stručné shrnutí podkapitoly o seberegulaci (sebekontrole)</i>	17
1.4 MORÁLKA.....	18
1.4.1 <i>Některé výzkumné metody morálky</i>	20
1.4.2 <i>Stručně k morálce a právním normám</i>	21
1.4.3 <i>Velmi stručné shrnutí podkapitoly o morálce</i>	21
1.5 VZÁJEMNÝ VZTAH MORÁLKY A SEBEREGULACE.....	22
1.5.1 <i>Vzájemný vztah morálky a seberegulace v kontextu páčání trestné činnosti</i>	23
1.5.2 <i>Velmi stručné shrnutí podkapitoly o vztahu morálky a sebekontroly</i>	26
2 VÝZKUMNÁ ČÁST	27
2.1 VÝZKUMNÝ PROBLÉM, CÍLE VÝZKUMU, HYPOTÉZY	27
2.1.1 <i>Cíle výzkumu</i>	27
2.1.2 <i>Hypotézy</i>	28
2.2 VÝZKUMNÝ SOUBOR	28
2.2.1 <i>Výzkumný soubor</i>	28
2.2.2 <i>Sběr dat</i>	28
2.3 METODY	29
2.3.1 <i>Typ výzkumu a metody sběru dat</i>	29
2.4 ETIKA VÝZKUMU.....	30
2.5 ANALÝZA DAT	31
2.6 VÝSLEDKY	32
2.7 DISKUZE	35
ZÁVĚR	38
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	39
SEZNAM GRAFŮ	48
SEZNAM TABULEK	49
SEZNAM ZKRATEK	50
PŘÍLOHA 1	I
PŘÍLOHA 2	IV

Úvod

Ze statistických přehledů kriminality Policie ČR vyplývá, že jen za období ledna až května 2022 bylo na území České republiky dětmi¹ spácháno 4 049 trestných činů (Policie ČR, 2022). Za celý rok 2020 pak bylo ve věkové kategorii do 20 let pro trestný čin stíháno 8 063 osob (Scheinost et al., 2021).

Quintus Horatius Flaccus (1929, s. 16), římský lyrik, vyřkl následující slova „Zápach, jímž nový nasákl džbán, ten uchová dlouho.“²

Toto tvrzení podporují i některé výzkumy, které indikují, že trestná činnost dospívajících a mladých dospělých má silnou kontinuitu do dospělosti (Loeber & Farrington, 2013; Reil et al., 2021). Tímto tématem je proto zásadní se zabývat – snížení míry delikvence s sebou může přinést pozitivní jevy nejen pro celou společnost, ale i pro život daného jednotlivce (v tomto případě navíc mladého člověka). Jenže, jak na to?

Odpověď není jednouchá, protože nejen, že existuje celá řada kriminologických teorií o tom, jak trestná činnost vzniká, existuje i značné množství jejích prediktorů. Byť by se mohlo na první pohled zdát, že roli může hrát všechno a nic, tato práce si klade za jeden ze svých cílů zabývat se dvěma psychologickými determinanty trestné činnosti dospívajících, kterými jsou seberegulace (resp. sebekontrola) a morálka.

Na základě aktuálního poznání se totiž jeví, že oba tyto fenomény hrají v předmětné problematice důležitou roli. Podle takzvané General Theory of Crime (Gottfredson & Hirschi, 1990) je za nejdůležitější prediktor považována sebekontrola. Na druhou stranu dle jiných teorií, například Situational Action Theory (Wikström, 2014), je to naopak morálka, která hraje prim. V neposlední řadě nesmíme zapomenout ani na interakci obou fenoménů (co se děje, když jsou morálka a sebekontrola u daného jedince ve vzájemném rozporu a naopak – co se může stát, když táhnou za pomyslný „jeden provaz“?). Ústřední otázka této práce tak směřuje ke zjištění, jak spolu souvisí morálka, sebekontrola a páčání trestné činnosti dospívajících v České republice.

Tato práce tak ve své teoretické části napřed velmi stručně představuje vybrané teorie trestné činnosti, podrobněji se poté zabývá otázkou toho, jak může souviset období dospívání a páčání trestné činnosti z psychologického pohledu (kapitola věnující se „problémovým dospívajícím“). O seberegulaci, morálce a jejich vztahu je pojednáno v samostatných kapitolách. Práce se věnuje jednotlivým pohledům na oba fenomény i jejich dynamiku, popisuje vybraná aktuální výzkumná zjištění a zamýšlí se nad některými metodami zkoumání morálky a sebekontroly v psychologii i mimo ni obecně. Těžiště práce pak leží právě v kapitole věnující se vzájemnému vztahu morálky a seberegulace (sebekontroly).

Na teoretickou část navazuje část výzkumná, která testuje vztah sebekontroly, (struktury) morálky a trestné činnosti dospívajících. Výsledky výzkumu podporují zjištění i jiných autorů, tedy že morálka, sebekontrola a jejich vzájemná interakce jsou důležitými prediktory trestné

¹ Dle zmíněných statistik osoby do 18 let.

² Quintus Horatius Flaccus (65 př. n. l. – 8 př. n. l.): „Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu.“

činnosti. Některé aspekty struktury morálky jsou pak se sebekontrolou a trestnou činností v různých zajímavých vztazích, více je toto téma rozvedeno v diskusi k výzkumu.

Závěrem je třeba říci, k jakému účelu je možno výzkumná zjištění této práce užít. Výsledky mohou vést k dalšímu zkoumání problematiky a návrhu vhodných psychologických intervencí, které by byly s to vést ke zvýšení morálky a sebekontroly a v tom důsledku i ke snížení míry páchání trestné činnosti dospívajících.

V práci jsou zdroje řádně citovány dle aktuální normy APA (American Psychological Association, 2020).

1 Literárně přehledová část

Trestná činnost jednotlivce je nepochybně společensky a sociálně nežádoucím jevem, který v konečném důsledku přináší problémy pro celou komunitu. Řešení této problematiky z hlediska celospolečenského je však problematický a je možné se domnívat, že zásadním pohledem, ke kterému je možné i vhodně teoreticky přistoupit, je právě pohled na trestnou činnost z pohledu jednotlivce jako jejího pachatele

V rámci literárně-přehledové části této práce budou představeny vybrané teoretické přístupy k možné genezi trestné činnosti dospívajících společně s jednotlivými dílčími aspekty této problematiky, konkrétně pak bude důraz kladen na dva fenomény – morálku a seberegulaci (sebekontrolu).

1.1 Stručné představení vybraných teoretických přístupů k trestné činnosti

Z pohledu jednotlivce je možné nazírat na trestnou činnost z několika různých úhlů pohledu. Jedním z nejstarších z nich je překonaný pohled biologický, který stojí na základní premise jedince jako od narození (ne)determinovaného k problémovému chování. Notoricky známý představitel této teorie, Cesare Lombroso, tvrdí „If we examine a number of criminals, we shall find that they exhibit numerous anomalies in the face, skeleton, and various psychic and sensitive functions, so that they strongly resemble primitive races.“ (Lombroso-Ferrero, 2009).

Tento přístup ve světle dnešního poznání již neobstojí. Ostatně od začátku dvacátého století se pozornost odborné veřejnosti začala zaměřovat spíše na sociální a environmentální příčiny trestné činnosti (Zembroski, 2011). Jednou z teorií, kterou je možné na tomto místě zmínit je například **teorie kulturní transmise**³. Ta předpokládá, že trestná činnost může být produktem kulturních norem, postojů, přesvědčení, behaviorálních vzorců a jiných aspektů dané kultury.

Kriminologové zastávající sociálně-environmentální pohled odmítají biologický přístup k trestné činnosti a pojmají právě okolní prostředí jako determinující faktor, který zásadně ovlivňuje to, zda jednotlivec trestnou činnost páchat bude či nikoli. Za jednu z příčin trestné činnosti tak mohou být vnímány tzv. problémové oblasti „sociální disorganizace“⁴, které se v dané lokalitě projevují především rozpadem sociálních vztahů, vazeb a v konečném důsledku i vazeb rodinných, sousedských a komunitních (Zembroski, 2011). V rámci tohoto pohledu na trestnou činnost vznikla takzvaná **Chicagská škola**, jejíž autoři, Shaw a McKay, se zaměřili právě na nízký ekonomický status, etnickou rozmanitost, rozpad tradiční rodiny a další aspekty vedoucí k „sociální disorganizaci“ jako na závažné prediktory trestné činnosti. Některé studie jejich teoretický přístup vesměs podporují (Sampson & Groves, 1989).

„Rodina“ sociologických teorií páčání trestné činnosti tak obecně zahrnuje teorie související s principy **sociálního učení**, kde jedinec opakuje již v rámci raného vývoje observované vzorce chování, případně jej ovlivňují negativní zážitky spojené se týráním, či zneužíváním, které jednotlivec zažíval. Některé výzkumy pak opravdu podporují tvrzení, že zneužívání dítěte vede

³ Tzv. Cultural transmission theory.

⁴ Tzv. Social disorganization.

k opakování těchto vzorců v budoucnosti, tedy i k páchání (násilné) trestné činnosti (Felson & Lane, 2009).

Dalším pohledem je pak Hirschiho **teorie sociální kontroly**⁵, která úzce souvisí s výše představenou teorií sociální disorganizace. Tato teorie hovoří o procesu socializace v souvislosti s aktivní funkcí veřejných institucí potírajících trestnou činnost. Problémové jednání pak přímo navazuje na rozpad či oslabení těchto sociálních „kontrol“ a úzce souvisí s internalizací sociálních norem jednotlivce (Friedman & Rosenbaum, 1988).

V neposlední řadě je pak možné zmínit **teorii rutinních aktivit**⁶, která pracuje s třemi hlavními prvky v páchání trestné činnosti – motivovaným pachatelem, možnou obětí a vhodným místem ke spáchání trestného činu. Teorie hovoří o tom, že pokud v dané situaci, definované třemi výše zmíněnými prvky, absentuje „hlídač“, který by mohl zabránit spáchání trestného činu, takový čin pravděpodobně spáchán bude (Tillyer & Eck, 2011).

Jiní autoři se však zaměřili na odlišný přístup ke genezi trestné činnosti a podporují takzvanou **teorii racionální volby**⁷. Tato teorie stojí na myšlence jednotlivce provádějícího cost–benefit analýzu (tedy posouzení zisků a ztrát), která buď jednotlivce vede k tomu, že trestnou činnost vnímá jako vhodné řešení dané situace, či k úsudku o nevýhodnosti tohoto jednání. Tato teorie stojící na maximalizaci zisku jednotlivce však bývá často odmítána pro svůj až příliš zjednodušující přístup, ač ji některé výzkumy naopak podporují jako jednu z pravděpodobných „obecných teorií trestné činnosti“ (Loughran et al., 2016).

Další přístup pracuje s teorií nálepkování a je znám jako „**Labeling theory**“. Ta nepracuje přímo s příčinami trestné činnosti (která je dle této teorie multikauzální), nicméně zmiňuje efekt „onálepkování“ jednotlivce, který z nějakého důvodu trestnou činností již v minulosti spáchal jako „kriminálníka“ a vede k sérii negativních stereotypů, které následně souvisejí s faktem, že daná osoba je vystavena novým okolnostem, které v budoucnu zvýší pravděpodobnost, že bude trestnou činností opakovat (Bernburg, 2019).

Behaviorální psychologové se dlouhodobě zabývají také tématem „**nečestnosti**“ (dishonesty). Známé jsou zejména výzkumy Dana Arielyho. V rámci těchto výzkumů je zajímavé podpoření předpokladu existence šikmé plochy (*the slippery slope*) – od malých aktů nečestnosti se jedinec pomalu znecitliví natolik, že v průběhu času páchá stále závažnější a závažnější činy, které mohou dosáhnout až úrovně kriminální aktivity (Barkan et al., 2015). Jedinec tak postupně „morálně zakrňuje“. Autoři některých studií dokonce provázali tento efekt díky zobrazovacím metodám (fMRI) s funkcí amygdaly (oblast mozku asociovaná s emocemi), jejíž reakce se během aktů nečestnosti měnila (Engelmann & Fehr, 2016). U teorie nečestnosti jako šikmé plochy se tedy postupně ukazuje to, že by tato teorie mohla být podložena biologicky⁸. Některé výzkumy navíc i uvádějí, že míra reakce amygdaly na nečestné jednání může predikovat míru eskalace nečestnosti při jednání, které bude následovat (Garrett et al., 2016).

⁵ Tzv. Social control theory.

⁶ Tzv. Routine activities theory.

⁷ Tzv. Rational choice theory.

⁸ Tento přístup se však radikálně liší od biologického přístupu, jak jej vnímal například výše zmíněný Lombroso, jelikož je postaven především na aktivitě jednotlivých oblastí mozku, a ne na obecné fyziologii jedince.

V neposlední řadě je možné zmínit i **teorie frustrace**⁹. Dle těchto teorií vede frustrace (ať už frustrace s nemožností dosažení cíle, frustrace z odebrání kýženého cíle, nebo frustrace z vystavení negativnímu podnětu) k tomu, že se jednotlivec rozhodne pro spáchání trestné činnosti (Agnew, 2005).

Mimo tyto teoretické přístupy k páčání trestné činnosti, které je možné považovat za přístupy na hranici vědních disciplín sociologie, psychologie, ekonomie, práva a kriminologie, můžeme vnímat i některé přístupy čistě psychologické. Mezi tyto můžeme například zařadit pohledy na páčání trestné činnosti vyplývající z přístupu psychodynamického (vliv nevědomých motivů), behaviorálního (již zmíněné principy vyplývající z teorií učení), či kognitivního (kognitivní procesy ovlivňující jednání vedoucí k potenciálu spáchání trestného činu). Dále by z tohoto pohledu mohl být posuzován také vliv intelektu, osobnosti, případně psychopatologie.

Jak je možné vnímat z tohoto stručného přehledu, možných přístupů ke genezi trestné činnosti u jednotlivce je velké množství. Řada z představených teorií je také podpořena relevantním výzkumným materiálem a lze předpokládat, že na jejich základě lze vysvětlit i trestnou činnost mladistvých. Je proto otázkou, jak pojmout celou oblast páčání trestné činnosti z pohledu jednotlivce (dospívajícího) a zda je možné vůbec nalézt takovou ucelenou teorii, která by celou oblast dokázala uspokojivě zastřešit. Přesto se tato práce pokusí představit dvě slibné teorie - tzv. obecnou teorii kriminality (*General Theory of Crime*) (Gottfredson & Hirschi, 1990) a situační teorii (*Situational Action Theory*) (Wikström, 2014). Tyto teorie budou podrobněji představeny dále v této práci.

⁹ Tzv. Strain theories.

1.2 „Problémoví“ dospívající

Období dospívání není možné z hlediska vývojové psychologie jednoznačně ohraničit, jeho pojmání se také mění společně se sociálně-kulturními změnami ve společnosti. Různí odborníci a různé organizace toto období mezi dětstvím a dospělostí vnímají odlišně. Světová zdravotnická organizace například za dospívající (*adolescents*) označuje jedince mezi 10 a 19 lety (World Health Organization, b.r.). Někteří autoři fázi dospívání navíc dělí na dvě podfáze – fázi pubescence zhruba do 15 let věku a fázi adolescence (Vágnerová, 2000), jiní pak zmiňují i další fáze, jako je například tzv. „vynořující se dospělost“ (Arnett, 2007). Vynořující se dospělost je vývojová fáze předcházející dospělosti, kterou je zhruba možno situovat mezi 18-25 let věku.

V rámci období dospívání se jedinec učí mnoha klíčovým dovednostem, rozvíjí se a připravuje se na období dospělosti. „Dospělost“ se pak vyznačuje zejména ochotou a schopností zvládnout vývojové úkoly, jako je zejména **profesní role**, **trvalé partnerství** (manželství) a **rodičovství** (Vágnerová, 2000). Dospělý člověk je v ideálním slova smyslu samostatný, nezávislý, ekonomicky soběstačný, zralý v mezilidských vztazích (přátelství a partnerství), rozváženější (méně radikální ve svých postojích a reakcích, schopný kompromisu).

I poznávací procesy dospělého člověka jsou odlišné od předchozích vývojových stádií (schopnost integrace více abstraktních prvků, vliv zkušenosti, sebekritika, pragmatičnost), vyzrálější jsou i socializační aspekty (prospolečenská orientace, zaměření se na právo a pořádek, altruismus, zodpovědnost) (Vágnerová, 2000). Svou roli v tomto období hraje i tvorba hodnot a péče o druhé. Dokončeny jsou biologické procesy zrání.

Obecně se literatura shoduje na tom, že dospělý je připraven na budoucí život ve třech hlavních oblastech – přijetí zodpovědnosti za svůj život a sám za sebe, nezávislé rozhodování a finanční samostatnost (Arnett, 2007).

Jak zmiňuje například Helus (2009, s. 254)

Můžeme pak říci, že v adolescenci dochází k největšímu ohrožení vývoje osobnosti, a to když jedinec nezvládá problémy a úkoly svého vstupování do dospělosti a místo toho se utíká do nejrůznějších závislostí (na alkoholu, drogách, sektách, upadlém televizním diváctví, hracích automatech, sázkách), ke kriminalitě, promiskuitě apod.

Dle výzkumů trestné činnosti se ukazuje, že frekvence páchaní trestné činnosti prudce stoupá právě v období dospívání; v období mladé dospělosti naopak tato frekvence klesá; nicméně dospívající, kteří více páchali trestnou činností, ji pak také více páchají i v dalších obdobích života (Gottfredson, 2018). Může tomu tak být z toho důvodu, že během dospívání se prudce zvyšuje i preference rizikových aktivit a citlivost k odměně – dospívající preferuje vzrušující, příjemné a nové aktivity v momentu, kdy jeho mozek ještě nedokáže některé hazardní tendence dost dobře regulovat (Shulman et al., 2016).

Za problémové dospívající (v zahraniční literatuře označované také jako „at-risk“ dospívající) tak můžeme v nejširším slova smyslu považovat ty dospívající, u kterých je možné, že přechod

z dospívání do dospělosti u nich může představovat problém nebo výzvu (například i z důvodů neschopnosti regulovat určité rizikové tendence). Ideou „neproblémového“ dospívajícího je pak jedinec, který přejde z „normálního“ dětství do „normální“ dospělosti (Kelly, 2001).

Není třeba zdůrazňovat, že definice normality není jednoduchá a přílišná „lpění na normalnosti“ může v konečném důsledku jedince stigmatizovat. Proto je nezbytné zacházet s definicí „problémový dospívající“ nebo „at-risk“ dospívající citlivě a obezřetně, aby nedošlo ke zbytečnému „onálepkování“. Jak již bylo zmíněno v kapitole 2.1. této práce, onálepkování dospívajícího jako „problémového“ by mohlo postačit k tomu, aby dospívající v této kategorii zůstal zařazen po celý svůj zbytek života. Ne nadarmo již Oscar Wilde zmiňoval, že „From a label there is no escape!“¹⁰ (Wilde, 2017, s. 243).

Problémoví dospívající tak mohou být ti dospívající, například jak uvádí Vágnerová (2002), kteří vyrůstali v podnětově nestandardním, zejm. citově deprivacním prostředí. U těchto jedinců je pak možné ve výše zmíněných aspektech dospělosti předpokládat selhání. Dle některých výzkumů je násilí v raném dětství jedním z hlavních prediktorů páchání trestné činnosti v budoucnu (Leschied et al., 2008).

Dále svou roli může hrát například attachment (resp. jeho poruchy) (Li et al., 2019); přítomnost pečujících osob a vztahy v rodině (McCord, 1991) (vč. otázek rozvodu manželství, rozpadu partnerství nebo odloučení od rodičů (Mok et al., 2018); socio-ekonomický status rodiny a bydliště (Schreck et al., 2009); školní výkon (Katsiyannis et al., 2013), aktivity, zájmy a koníčky (vč. vlivu trenérů, koučů, lektorů); vrstevnické vztahy a skupiny (vč. šikany) (Brown et al., 1992; Sourander et al., 2011); zneužívání návykových látek (Rydelius, 1983); sociální sítě a internet; prožité náročné životní situace (Carr et al., 2020); temperament dospívajícího (Tharshini et al., 2021), biologické předpoklady (vč. otázek zdraví, atraktivity); duchovní oblast a spiritualita (Ellis, 1985) aj.

Zcela zásadní roli pak hraje osobnost dospívajícího jednatelce (včetně sebepojetí, self-efficacy, hodnot, morálky, či osobní aspirace), která je výše zmíněnými aspekty spoluutvářena, stejně jako intelekt a kognice (Li et al., 2019), emotivita, seberegulace nebo psychopatologie (Tharshini et al., 2021). Bez povšimnutí nemůže zůstat ani otázka genderová, kdy se relativně stabilně ukazuje, že chlapci páchají trestnou činností statisticky signifikantně více, než dívky (Ivert et al., 2018). Dle některých výzkumů se děti s nižším socioekonomickým statusem dopouští více nemorálního chování v prostředí internetu (např. plagiátorství), kdy chlapci se takového jednání dopouštějí více, než dívky (Lau & Yuen, 2014).

Z výše představeného je zřejmé, že oblastí života jednotlivce, které mohou mít svůj podíl na úspěšném „absolvování“ období dospívání (tedy tzv. korelátů trestné činnosti), je opravdu velké množství. Tento fakt by mohl odbornou i laickou veřejnost svádět k tomu, že z tohoto důvodu vlastně nemá smysl se danou oblastí zabývat¹¹. Je však nutné si uvědomit, že deficiencie v kterémkoli aspektu (kterýkoli rizikový faktor) může mít vliv na to, zda daný jedinec bude nebo

¹⁰ Volně přeloženo: Jednou daná nálepka nejde strhnout.

¹¹ Historicky v rámci zahraničních přístupů pak odborníci přicházeli s podobnými závěry o tom, že „Everything matters“, respektive „Anything matters“ (Wikström, 2011).

nebude zažívat obtíže se vstupem do dospělosti. Ovlivnění kteréhokoli prediktoru v pozitivním směru naopak může dospívajícímu k úspěšnému dosažení dospělosti dopomoci.

Výzvy spojené se vstupem do dospělosti u jednotlivých dospívajících mohou mít také různou povahu a intenzitu. V rámci této práce bude kladen důraz zejména na závažnější projevy, které mohou již dosahovat intenzity kriminálního jednání. Takové jednání tato práce definuje jako jednání, které porušuje pravidla chování ve společnosti, tato pravidla mohou mít oporu nejen v právním řádu, ale i v důležitých nekodifikovaných hodnotách dané společnosti. Problémovým chováním v této práci tedy nejsou striktně míněna jen ta jednání, která naplňují znaky trestného činu (respektive ve věci mladistvých „provinění“) sensu stricto, jak jej pojímá například zákon č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže nebo zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

Právě první zmíněný právní předpis v České republice upravuje reakci státu na trestnou činnost mladistvých. Samotná právní úprava postihu mládeže by jistě vydala na samostatnou publikaci a v této práci jí tedy nebude věnován větší prostor. Jen pro úplnost je však vhodné uvést, že reakce trestního práva a případný postih dospívajícího by měl být až takzvaným prostředkem „ultima ratio“, když jiné (mírnější) formy reakce – např. ze strany rodiny, školy a podobně, nejsou, nebo by nebyly, vzhledem ke všem okolnostem, dostačující. Není třeba příliš zdůrazňovat, že jakkoli může mít řízení před soudem pro mládež na mladistvého výchovný vliv, tak stejnou měrou může být pro dospívajícího značnou psychickou zátěží. Případným uložením opatření soudem navíc často není řešena příčina „potíží“, ale pouze následek.

Dále bude pojednáno o vybraných psychologických aspektech – seberegulaci a morálce u dospívajícího jedince v kontextu možného „problémového“ chování. Ukazuje se, že děti a dospívající s nižší sebekontrolou také statisticky signifikantně častěji páchají trestnou činnost než děti s vysokou mírou sebekontroly (Murray et al., 2018); administrací testů sebekontroly již mezi 12 a 13 rokem tak výzkumníci u daného jedince dokážou predikovat vývoj křivky páchání trestné činnosti (Loeber et al., 2012). Podobně jako sebekontrola „funguje“ i úroveň morálky, kdy opožděný morální vývoj predikuje vyšší míru páchá trestné činnosti u dospívajících (Stams et al., 2006). Reakce na problémové chování dospívajícího (např. právě na trestnou činnost) by tak mohla být efektivnější, pokud by byla cílena na příčinu, která může spočívat právě v nedostatku dospívajícího v oblasti morálky nebo sebekontroly.

1.3 Seberegulace a sebekontrola

Pojmy seberegulace a sebekontrola bývají často užívány jako synonyma. Někteří autoři pak argumentují, že pojem „seberegulace“ je pojem nadřazený, a to mimo jiné i z toho důvodu, že obsahuje vůlí neovladatelné regulační procesy jedince (např. termoregulace) (Baumeister et al., 2007). V souvislosti s touto prací je však ve většině situací příhodnější užívat termín „sebekontrola“, protože právě ten je spíše spojován s konkrétním uplatněním kontroly v konkrétní situaci. Sebekontrolu pak lze definovat jako „schopnost potlačit nebo změnit své vnitřní reakce, stejně jako přerušit tendence v chování (jako jsou impulzy) a zdržet se jednání podle nich“ (Tangney et al., 2004, s. 274).

Kromě pojmu sebekontrola a seberegulace se v odborné literatuře často využívají i jiné termíny, a to například „síla vůle“ (*the willpower*), disciplína (*the self-discipline*), „síla ega“ (*the ego strength*), případně také impulsivita (*the impulsivity, the impulsiveness*) aj. (Duckworth & Kern, 2011). Dále v této práci budou zmíněné pojmy „seberegulace“ a „sebekontrola“ užívány ekvivalentně, resp. při pojednání o dílčích výzkumných pracích bude užito toho pojmu, který užívá sám výzkumník.

Sebekontrola a seberegulace jsou tématy, která jsou v povědomí výzkumníků zhruba od začátku dvacátého století. Již v roce 1928 byla provedena jedna z prvních studií „šizení“ u dětí (Hartshorne & May, 1928), které úzce souvisí se sebekontrolou. Jedním z výsledků zmíněné studie je například i to, že šizení je v populaci rozloženo normálně, středovou hodnotou je pak „mírné šizení“. Notoricky známý „marshmallow experiment“ (Mischel et al., 1972) se zabýval schopností odložit uspokojení (schopností „seberegulovat se“) u malých dětí.

Otázku, jak funguje lidské „já“ vzhledem k odolávání žádostem si pak myslitelé kladli takřka odněpaměti.

To si je zase třeba pomyslet, že v každém z nás jsou jacísi dva vládnuocí a vedoucí činitelé, za kterými jdeme, kamkoli vedou, jednak vrozená žádost rozkoší, za druhé získané mínění, spějící k největšímu dobru. Tito se v nás někdy shodují, avšak někdy jsou ve sporu; a někdy převládá jeden, jindy pak druhý. Když tedy to mínění rozumem vede k největšímu dobru a převládá, má ta nadvláda jméno uměřenost; když však žádost nerozumně vleče k rozkoším a ovládne nás, je ta vláda nazvána bujností. (Platón & Novotný, 2003, s. 232–233)

Myšlenka sebekontroly a seberegulace je tedy často spojena s ideou jakési „dvojakosti“ v člověku. Na jedné straně je „vrozená žádost“, která je pro jedince automatickou, „bezmyšlenkovitou“ reakcí, na straně druhé potom „získané mínění“, tedy určitý sekundární myšlenkový proces, který člověku není tolik vlastní, nicméně je téměř nezbytný proto, aby jedinec dospěl k „nejvyššímu dobru“. V případě, že by na jedince nebo v něm samotném nepůsobily protikladné „síly“, neměly by úvahy o rozporech a nutnosti jejich překonání vlastně smysl a pro seberegulaci by nebyl prostor (nebylo by co překonávat). Proto výzkumníci často

pro vysvětlení seberegulace a jejího fungování hovoří o modelech „duálního systému“ (*the dual-system models*).

Thaler a Shefrin (1981), v souladu s výše nastíněnou myšlenkou „dvojakosti“, hovoří o člověku z pohledu sebekontroly jako o „*two-self economic man*“, tedy připodobňují sebekontrolu k muži dvou tvářích, případně k existenci dvou osob v jednom těle. Jedna tvář, resp. jedna osoba, je plánovačem (*the planner*), jehož cílem je efektivní chování z dlouhodobého hlediska. Druhou tvář, tedy druhou pomyslnou osobu, pak tvoří vykonavatel (*the doer*), který se snaží uskutečnit to, co v daný moment považuje za nejefektivnější a je vůči dlouhodobým možnostem krátkozraký (myopický).

Forma sebekontroly jako intrapersonálního konfliktu může být vnímána i u jiných autorů, například Milkmanová (2008) pojímá sebekontrolu jako dva navzájem si odporující „našeptávače“. Jeden v podobě pomyslného „anděla“ jedinci předkládá řešení, které „by měl“ zvolit (*should*), přičemž často jde o řešení dlouhodobě výhodná, efektivní či správná, nicméně také často náročná. Druhý „našeptávač“ jedince „zhlakává“ k výběru hedonistického řešení, které osoba v dané chvíli „chce“ (*want*). Tato řešení často nabourávají dlouhodobé cíle, jsou ale lákavá, často jednodušší, či aktuálně dostupná. Jedinec se tak zmítá mezi neustálým konfliktem toho, co chce a toho, co by měl (*want/should*).

Jiní (Hoch & Loewenstein, 1991) považují sebekontrolu za konflikt mezi silou vůle (*the willpower*), která udržuje v chodu dlouhodobé preference jedince, a touhou (*the desire*). Aktuální touha pak může krátkodobě narušit dlouhodobý plán.

Sebekontrola je tedy potřeba zejména v momentech, kdy je jedinec vržen mezi dvě možnosti rozhodnutí – u jedné možnosti osoba předjíhá okamžité uspokojení (*an instant gratification*) nebo jiný „zisk“, druhé řešení, pokud osoba vytrvá, přinese cennější užitek v budoucnosti (Duckworth et al., 2016). Když pak člověk zažívá pocity vyčerpání, resp. mu chybí zdroje k tomu, aby exekvoval sebekontrolu, může dle některých autorů dojít ke stavu egeodeplece, tedy ke stavu vyčerpání ega – pro jedince je pak rozhodnutí proti hedonistickému cíli velmi obtížné (Baumeister et al., 2007). Někteří autoři pak efektu egeodeplece oponují, když tvrdí, že vědecké závěry o existenci tohoto jevu nejsou jednoznačné (Friese et al., 2019).

Jiní autoři však nesouhlasí s tím, že by sebekontrola fungovala na výše popsaných modelech „duálních systémů“ a tvrdí, že sebekontrola je prostě jenom rozhodnutím z několika možností, které je založeno na vnímané hodnotě dané možnosti (*the value-based choice*) pro konkrétního člověka v konkrétní situaci (Berkman et al., 2017). Duální modely totiž dle jejich názoru nepracují s kontextem, ve kterém se člověk rozhoduje – roli hrají různé motivační a situační strategie, například vědomé rozhodnutí člověka nevystavovat se některým „možnostem“. Rozhodování pak souvisí s poznatky behaviorální ekonomie (např. týkající se problematiky hyperbolického diskontování¹²).

Sebekontrola pak dle některých autorů úzce souvisí s kognitivními procesy (jako je pracovní paměť, pozornost, schopnost přepínat mezi úlohami, schopnost potlačit reakci aj.), tedy

¹² Tedy tendence jedince snižovat hodnotu toho, co může získat v budoucnosti (čím více je získání daného „statku“ „hubbou budoucnosti“, tím menší hodnotu mu máme tendenci přisuzovat).

s konstruktem exekutivních funkcí. Exekutivní funkce dle některých autorů závisí na jednotlivých elementech kognice; například na schopnosti abstraktního uvažování, vnímání sebe sama, nebo schopnosti předvídat následky (Hirtenlehner & Kunz, 2016). Proto je sebekontrola často měřena i prostřednictvím jednotlivých testů exekutivních funkcí (Duckworth & Kern, 2011).

Sebekontrola je dle tohoto pojetí potom tzv. top-down procesem, kdy jedinec postupuje od obecného impulsu (např. „chci to sníst“ nebo „chci to mít“) a koriguje ho pomocí jiných kognitivních procesů (např. pomocí myšlení, paměti aj.) ve spojení s rolí zkušeností a emocí. Roli v tomto procesu hraje také vliv očekávání, která jsou vyvolána kontextem situace nebo předchozí zkušeností (Eysenck & Keane, 2008).

Nízká sebekontrola pak zahrnuje (a u daného jedince se může projevovat) impulsivitu, tendenci k rizikovému chování, dosebezahlednost, preferenci fyzické aktivity, preferenci jednoduchého řešení problémů, nebo určitou nevrlost či „žlučovitost“ v chování k druhým osobám (Grasmick et al., 1993). Sebekontrola je tak nejspíše tvořena několika dimenzemi, a to například impulzivitou, schopností registrovat potřeby druhých, tvorbou dlouhodobých plánů a výběrem mezi jednoduššími/složitějšími úkoly.

Děti a dospívající pak mají oproti dospělým obecnou tendenci vybírat si spíše menší a rychleji dostupnou odměnu, což úzce souvisí s problematikou sebekontroly (Falligant, 2020). Rychlá přítomnost odměny tak může dítě či dospívající osobu více lákat i v kontextu páčání trestné činnosti.

V případě páčání trestné činnosti z hlediska sebekontroly (seberegulace) můžeme uvést následující příklad.

Příklad. Jedinec, v kontextu této práce osoba mladistvá, se nachází v situaci volby nelegálně získat to co by chtěl, po čem touží a co mu přinese okamžité uspokojení a mezi tím si tuto věc získat jiným (legálním) způsobem, který je však zdlouhavější a/nebo náročnější. Konkrétně pak jako příklad může sloužit přikročení ke krádeži mobilního telefonu, po kterém mladistvý touží, versus získání finančních prostředků ke koupi mobilního zařízení jiným způsobem, třeba prací na brigádách nebo tím, že mladistvý vyčká do svých narozenin, kdy telefon může obdržet jako dar od blízkých.¹³

Otázkou, kterou je možno si klást, pak je, kdy mladistvý přikročí ke krádeži a kdy tomuto „lákadlu“ mít věc okamžitě dokáže odolat? Jaké jsou protektivní faktory a jakou roli v celém procesu hraje právě sebekontrola?

Abychom se mohli pokusit odpovědět na výše položené otázky, je třeba se seznámit se z hlediska aktuálního poznání s jednou z nejvíce vědecky podpořených teorií geneze trestné činnosti, kterou je tzv. **Obecná teorie kriminality**¹⁴ (dále jako „GTC“). Ta byla v roce 1990 představena autory Gottfredsonem a Hirschim. Tato teorie zahrnuje již v kapitole 2.1. této práce zmíněnou Hirschimho teorii sociální kontroly a zároveň v sobě obsahuje aspekty z několika výše

¹³ Příklad je vytvořen autorkou práce.

¹⁴ Tzv. General Theory of Crime.

představených rovin – individuální a racionální volby (cost–benefit přístupu) (Gottfredson, 2018).

Tuto teorii pak právě lze označit jako teorii sebekontroly, kdy je sebekontrola vnímána spíše jako osobnostní rys. Ten lze popsat jako tendenci oddalovat krátkodobé zisky pro dlouhodobé osobní a obecné zájmy (Gottfredson, 2018). Osoby s nízkou sebekontrolou pravděpodobněji spáchají trestnou nebo jinou delikventní činnost, nebo se budou chovat násilně (Gottfredson, 2018).

GTC byla silně podpořena i výzkumnou prací, například Pratt & Cullen (2000) označili po provedené meta-analýze studií seberegulace a trestné činnosti mezi roky 1993 až 1999 na vzorku sestávajícím z téměř padesáti tisíc participantů, že je to právě sebekontrola, která je jedním z nejsilnějších korelátů trestné činnosti. Tento předpoklad byl potvrzen i meta-analýzou 796 studií sebekontroly mezi lety 2000 a 2010 (Vazsonyi et al., 2017). Některé studie však nepotvrdily, že by sebekontrola byla jediným a nejzásadnějším faktorem, který lze považovat za prediktor trestné činnosti, například ve studii GTC u dospívajících v Hong Kongu bylo zjištěno, že k sebekontrolě se musí dále připojit i další socioekonomické proměnné, aby bylo možné trestnou činnost dospívajícího predikovat (N. W. T. Cheung & Cheung, 2008).

Obecně je však možno tvrdit, že sebekontrola, resp. její úroveň, predikuje rozptýl v osobních tendencích ve zvažování negativních konsekvencí trestného činu a je mimo jiné jednou z nejvíce signifikantních zábran proti páčání násilí mezi jednotlivci (Gottfredson, 2018). Pokud tedy mladistvý disponuje vyšší mírou sebekontroly, dokáže-li se lépe regulovat, tedy dokáže-li preferovat dlouhodobé cíle před okamžitým uspokojením, zvládne také v dané chvíli odolat spáchání trestného činu.

Takový mladistvý jedinec tedy dokáže plánovat, rozlišit, co by měl udělat, je schopen odolat svodům a nepodléhá touze po okamžitém uspokojení – to vše díky roli sebekontroly. V kontextu výše uvedeného příkladu tak mladistvý s vysokou mírou sebekontroly mobilní telefon neodcizí, ale bude preferovat jinou, v dlouhodobém hledisku efektivnější, strategii. Jak pak říká Baumeister (2007), sebekontrola umožní osobě, aby přemohla svou okamžitou reakci a tím umožnila reakci odlišnou.

Díky tomuto poznání možného prediktoru trestné činnosti (nízké sebekontroly) by tak mohlo být možné osvětlit výše položené otázky, a navíc představit prostřednictvím výzkumné práce i vhodné intervence na podporu sebekontroly.

1.3.1 Některé výzkumné metody seberegulace a sebekontroly

Míru seberegulace lze měřit různými způsoby, a to v závislosti tom, jak zkoumaný fenomén – sebekontrolu – výzkumně definujeme. Stejně, jako má sebekontrola mnoho názvů (viz začátek této podkapitoly), stejně mnoho je i konkrétních způsobů, jak ji operacionalizovat a v závislosti na tom i měřit.

Obecně lze při testování využít veškeré metodologické přístupy. Tak například analýza stop a výsledků činnosti a metoda pozorování mohou analyzovat momenty, kdy se jedinec musel nebo právě musí vyrovnávat s náročnou situací; dle výsledku jeho chování lze pak usuzovat na míru seberegulace, resp. sebekontroly.

Míru, s jakou je osoba schopna odolávat svodům lze samozřejmě zjistit i prostřednictvím metody rozhovoru a existuje také množství různých dotazníků, které cílí na seberegulaci (sebeuposuzovací (self-reportující) dotazníky, případně dotazníky, kdy posuzující osobou je osoba blízká posuzovanému, např. rodič dítěte), např. (Grasmick et al., 1993).

Mezi způsoby, jak měřit seberegulaci najdeme i psychologické testy – například testy exekutivních funkcí, které do určité míry s konstruktem seberegulace korelují (Duckworth & Kern, 2011). Testy sebekontroly v různé podobě pak mohou sloužit i jako způsob posouzení rizika u daného dospívajícího (*risk-assessment*) (Fine et al., 2016).

V neposlední řadě se pak jedná o experimenty různého druhu. V jednom ze současných experimentů byl například výše zmíněný „marshmallow experiment“ přizpůsoben pro testování olihní obecných. Ukázalo se, že některé olihne dokáží oddálit uspokojení a počkají si raději na pro ně chutnější potravu (Schnell et al., 2021).

Metody testování seberegulace je nicméně možné roztrždit na tři hlavní způsoby (Duckworth & Kern, 2011). Prvním z nich je testování seberegulace pomocí sebeuposuzovacích dotazníků (příp. dotazníků, kde je posuzující osobou někdo blízký posuzovanému, např. rodič nebo partner), druhým pak testování seberegulace jako exekutivní funkce (tedy pomocí testů jako je např. Stroopův test, stop-signál úlohy, různé testy pozornosti aj.), a třetím je měření schopnosti jedince oddálit okamžité uspokojení (známý „marshmallow experiment“ a jeho obměny). Z výsledků všech výše představených metod pak lze na sebekontrolu usuzovat, výzkumníci však doporučují jednotlivé metody kombinovat, což zvyšuje reliabilitu výstupů (např. využít sebeuposuzovací dotazník a úlohy související se schopností oddálit uspokojení) (Duckworth & Kern, 2011).

O čem pak zjištěná míra sebekontroly může dle výzkumníků svědčit? Jednotlivé výzkumy se sice liší, nicméně z jejich výstupů plyne, že osoby s vyšší mírou seberegulace dosahují lepších akademických výsledků (viz např. Muammar, 2015), méně se oddávají návykovým látkám (viz např. Baron, 2003), jsou spokojenější (viz např. Cheung et al., 2014), jsou zdravější (viz např. Miller et al., 2011; Will Crescioni et al., 2011), mají harmoničtější vztahy (viz např. Allemand et al., 2018) stárnou pomaleji (viz např. Richmond-Rakerd et al., 2021) a méně páchají trestnou činností (viz např. Gottfredson & Hirschi, 1990; Pratt & Cullen, 2000; Vazsonyi et al., 2017). Ostatně ve zmíněné studii, olihne, které dokázaly vyčkat na lepší potravu, byly obecně úspěšnější i v jiných „olihních“ aktivitách, například v lovu (Schnell et al., 2021).

1.3.2 Velmi stručné shrnutí podkapitoly o seberegulaci (sebekontrolě)

Sebekontrolu můžeme obecně definovat jako schopnost jedince v dané situaci preferovat dlouhodobě výhodnější variantu chování, byť sebekontrolu různí autoři operacionalizují i jinými způsoby.

Vzhledem k trestné činnosti je možné shrnout, že sebekontrola je nepochybně zásadním faktorem z hlediska páčání trestné činnosti dospívajících. Dle GTC se pak jedná o nejzásadnější prediktor, který ovlivňuje to, zda dospívající osoba trestný čin spáchá či nikoli – jedinci s vyšší mírou sebekontroly si pravděpodobněji vyberou jinou, dlouhodoběji udržitelnější, strategii chování (a trestný čin nespáchají).

1.4 Morálka

Dalším vybraným faktorem, který ovlivňuje páchaní trestné činnosti u dospívajících jedinců, a který je předmětem této práce, je morálka. Jak již bylo zmíněno, ukazuje se, že opožděný morální vývoj jedince je silným prediktorem trestné činnosti dospívajících (dokonce i když kontrolujeme roli socioekonomického statusu, intelektu, věku, nebo pohlaví) (Stams et al., 2006).

Stejně jako tomu je u tématu seberegulace, i téma morálky je relativně složitě uchopitelné. Různí autoři pojmají morálku z různých pohledů a nestejně ji i operacionalizují v rámci výzkumné práce. Příkladem nejednotného přístupu může být například již odvěký rozpor mezi „nativisty“, kteří tvrdí, že člověku byla „dána do vínku“ schopnost rozpoznávat dobré a zlé a „environmentalisty“ (příp. v jiných publikacích empiriky), kteří morálku pojmají spíše jako naučenou, sociálně konstruovanou (Dahl et al., 2021; Weiss, 2011).

Dle některých autorů lze morálku definovat jako způsob chování, který má určitou mravní hodnotu – je hodnocen na škále mezi „dobrý a špatný“ (Anzenbacher, 1994). Může se jednat o celý komplex norem, zvyků, předsudků, mýtů nebo například kulturních pravidel života osob ve společnosti; o to, co by mělo být, co je dobré a co je zlé (Šmajš et al., 2012). Byť je morálka a morální citění v některých rysech pro lidi univerzální, z určité části je nepochybně kulturně ovlivněna (AlSheddi et al., 2020; Haidt et al., 1993).

Je možné, že morálka primárně slouží k lepší organizaci kooperace ve společenství (*The theory of Morality-as-Cooperation*) a má tak pro jedince regulační (sebeomezující) funkci (Curry, Mullins, et al., 2019). Kromě toho je ale možné tvrdit, že funkce morálky je daleko komplexnější, tak například se morálka nepochybně spolupodílí na tvorbě identity jedince (Hofmann et al., 2018). Morálka je nezbytná k tomu, aby lidé cítili soudržnost se skupinou, společností, byli schopni respektovat druhé, recipročně jednat a řešit problémy (Curry, Jones Chesters, et al., 2019). Na základě tohoto přístupu tak morálka může být dle některých autorů definována jako „kulturně předávaný soubor normativních hodnot a pravidel, které umožňují lidem žít (více či méně) v harmonii“ (Hofmann et al., 2018, s. 2), úzce tedy souvisí s pojmem socializace. Jak ale bude pojednáno níže, morálka silně souvisí i s jedincem jako s individualitou.

Za komponenty morálky je pak často považováno jednak morální usuzování, ale i morální citění (emoce) a morální já (*moral-self*). Odborníci se také shodnou na tom, že morálka předpokládá, že jedinec je schopen rozlišit dobré a špatné, je schopen se podle tohoto úsudku chovat a zároveň tento jedinec zaujímá postoje k morálnímu chování (tedy zažívá pozitivní emoce, např. hrdost, když jedná morálně a negativní emoce, např. stud, když jedná v rozporu se svým morálním úsudkem) (Rook et al., 2021).

Ukazuje se však, že lidé mohou mít různou úroveň morálního usuzování (Kohlberg & Hersh, 1977; Piaget, 1932) a dokonce na této úrovni i různě přistupovat k hodnocení toho, co a proč je morální. Někteří hodnotí chování z hlediska jeho následků (konsekvencialismus), jiní z hlediska jeho užitečnosti (utilitarismus), další například z hlediska zásad a povinnosti, kdy

nezáleží na tom, jak dané jednání dopadne (deontologismus)¹⁵. Strukturu morálního usuzování je pak velmi těžké (resp. i velmi problémové) „hodnotit“ z pohledu dobré/špatné.

„Strukturální“ dělení morálky můžeme například vnímat v rámci takzvané teorie morálních základů (the *Moral Foundations Theory*) (dále jen „MFT“) (Graham et al., 2013) hovoří o morálce z pohledu pěti jejích jádrových principů – základních predispozicích na základě kterých jednotlivci vnímají činy a nebo jednání jako důležité z pohledu morálky (Graham et al., 2013).

1. Komponenty „péče“ (*care/harm*), tedy jak daný jedinec vnímá, že je z morálního pohledu zásadní pečovat o druhé a chránit je před utrpením.
2. Komponenty „férovosti“ (*fairness/cheating*), tedy jak daný jedinec vnímá, že je z morálního pohledu zásadní chovat se k druhým férově, recipročně.
3. Komponenty „loajality“ (*loyalty/betrayal*), tedy jak daný jedinec vnímá, že je z morálního pohledu zásadní loajalita, sebeobětování pro skupinu a patriotismus.
4. Komponenty „uznávání autority“ (*authority/subversion*) tedy jak daný jedinec vnímá, že je z morálního pohledu zásadní respektovat tradice a autoritu ve společenství.
5. Komponenty „čistoty“ (ve smyslu neposkvrněnosti) (*sanctity/degradation*) tedy jak daný jedinec vnímá, že je z morálního pohledu zásadní pečovat o mravní čistotu (mj. ve smyslu náboženském), a předcházet morální degradaci (vč. znechucení nebo pohoršení) (Graham et al., 2011).

První dvě výše zmíněné komponenty jsou pak brány jako spíše „individualizující“ hodnoty (*individualising*) (dále jako „individualizující“ morální motiv), kdy v centru „morálního dění“ je jedinec, zbylé tři (loajalita, autorita, neposkvrněnost) jsou potom hodnoty sociálně zavazující a „morálním středem“ je zde větší skupina nebo společnost (*binding*)¹⁶ (dále jen jako „binding“ morální motiv) (E. Silver & Silver, 2019; Smetana & Vranka, 2021).

Situace s morálním zabarvením pak v jednotlivci vyvolávají rychlé, automatické, relativně stabilní a emočně zabarvené reakce (Smetana & Vranka, 2021).

Jen pro úplnost je pak vhodné dodat, že jiní autoři, například Joshua Greene, podpořili teorii, kdy k morálnímu rozhodování jedince dochází pomocí dvou procesů. Jedním z nich je automatický proces spojený zejména s emoční reakcí a směřující spíše k deontologickému úsudku (například necht' ublížit jednotlivému člověku, byť by takové rozhodnutí zachránilo více osob), druhým z nich je pak kontrolovaný proces spojený se zapojením kognitivních struktur směřující spíše k utilitaristickému úsudku (například rozhodnutí, že smrt jednoho

¹⁵ Tyto a podobné teorie morálního usuzování byly a jsou vědecky testovány například pomocí tzv. trolley problému (tramvajového problému) se kterým poprvé přišla filozofka Philippa Foot. Trolley problems v různých obměnách přináší nepříjemné lose-lose situace (situace, ve kterých není možné přijít na jednoznačně správné řešení) a sledují, jakým způsobem se lidé rozhodují. Tyto problémy jsou v současné chvíli velice aktuální s ohledem k novým technologiím, např. autonomním vozidlům.

Z hlediska morálního se lidé povětšinou obecně shodnou na tom, že úmrtí člověka není dobré. Jak se ale úsudek mění v různých situacích? V předestřených „trolley“ problémech se ukazuje, že lidé mají tendenci se rozhodovat spíše utilitaristicky (tedy například zvolí smrt jednoho člověka „raději“ než smrt pěti osob), nicméně v momentu, kdy by měli **aktivně zapříčinit** úmrtí osoby (příp. aktivně zasáhnout do něčích negativně definovaných práv, tedy například práva nebyt' rušen nebo zraněn), je takové rozhodnutí pro většinu osob již méně morálně přijatelné (Hübner & White, 2018). Dle dual-process teorie v takovém momentu převáží intuicionismus, spojený zejm. s emočním zpracováním situace (Greene, 2009).

¹⁶ Někdy překládán i jako „tmelící“ nebo „pojící“ morální základ.

člověka je v dané situaci přijatelnější, než smrt vícero osob); tato teorie se nazývá duální teorie morálního usuzování (*the Dual-process Theory of Moral Judgement*) (Greene, 2009). V jádru pak tato teorie odpovídá i předpokladům, které přináší MFT, která právně první z procesů (automatický, rychlý proces) navíc popisuje z hlediska pěti výše zmíněných univerzálních komponent.

Automatické morální hodnocení pak přináší nejen, dle některých autorů, relativně rychlé posouzení situace (které je jedincem vnímané jako „obecná pravda“), ale zároveň vede i k jednání směřujícímu k odsudku, nebo pochvale; jedinec je tak již „přenasraven“ k určité reakci předtím, než (pokud vůbec) o situaci začne hlouběji přemýšlet (Graham et al., 2013; Greene, 2009; Smetana & Vranka, 2021).

Svou roli tak v rámci pojetí morálky nehraje jen určitý statický hodnotový systém, ale i samotná situace, kognitivní zpracování a emoce spojené s rozhodováním v morálně zabarveném kontextu, jako jsou například pocity viny nebo studu.

Naneštěstí, jak se ukazuje v mnoha výzkumech, je korelace mezi morálním usuzováním a faktickým reálným jednáním v konkrétní situaci relativně nízká (Hofmann et al., 2018); i jedinec, který je „na papíře“ velmi „morální“ tak může spáchat velmi nemorální činy.

Někteří autoři pak i v případě morálky výzkumně podporují hypotézu o vyčerpání, které vede k tomu, že se sníží kapacita osoby jednat morálně; osoba nemá dostatečné exekutivní zdroje k tomu, aby jednání posoudila na škále dobré/špatné (Gino et al., 2011). Pozoruhodné pak nicméně je, že ti jednotlivci, jejichž úroveň morální identity byla vysoká, nezapočali páchat neetické či protiprávní jednání ani v případě, kdy byly jejich zdroje vyčerpány (Gino et al., 2011).

1.4.1 Některé výzkumné metody morálky

Kohlberg morální úroveň definoval na jednotlivých příbězích s morální tematikou; pro testování úrovně morálního cítění a usuzování je užívání různých příběhů, či problémů s morální tematikou, relativně běžné. Jedinec se pak má rozhodnout, mezi tím, které jednání by si vybral, nebo na dané škále určit, jak mu jednání přijde správné. Podobně, jak bylo zmíněno u seberegulace by však bylo možné při testování morální úrovně využít veškeré metodologické přístupy (např. pozorování, experiment, psychologické testy). V poslední době se pak v některých výzkumech objevuje trend jednotlivé metody kombinovat a navzájem triangulovat (např. kombinace kvalitativního a kvantitativního designu, užití EEG aj.).

Při posuzování úrovně morálního cítění je pak nutné zmínit, že zprvu je nejspíše nutné vůbec určit, zda daný jedinec je vůbec schopen uvažovat „morálně“ (např. má odpovídající intelektové schopnosti) a až poté posuzovat strukturu a konkrétní zaměření jeho „morální osobnosti“.

Důležité je tak nejen vědět, **jak** se daný jedinec v morálně zabarvené situaci rozhodl (nesoustředit se pouze na následek jednání), ale také **proč** právě tak (sledovat jeho pohnutky). Je nepochybně rozdíl, zda se osoba rozhodla někomu neublížit proto, že se obávala odsudku společnosti (kdyby ten ale chyběl, nic by jí nebránilo), nebo proto, že uvažuje nad bezdůvodným násilím nad druhým člověkem jako nad odsouzenímhodným činem, protože každý jedinec má svou osobní integritu, do které by neměl nikdo „jen tak“ zasahovat.

1.4.2 Stručně k morálce a právním normám

Závěrem je pak vhodné se alespoň stručně zmínit k vzájemnému vztahu morálky a právních norem, jelikož trestná činnost dospívajících nepochybně s těmito aspekty souvisí. Pokud se díváme na morálku v kontextu práva, je třeba uvažovat i nad tím, jak jsou nebo nejsou určitá právní pravidla „morální“.

Autoři jednotlivých výzkumů v tomto duchu často počítají s tím, že morální hodnoty do určité míry odpovídají platným právním pravidlům (Hirtenlehner & Kunz, 2016), případně, že právo jsou vlastně morální pravidla (Wikström & Treiber, 2007). S tímto přístupem nelze bez dalšího souhlasit. Je nepochybně možné najít morální pravidla, která jsou právem zakotvena (například trestný čin vraždy postihuje jeden z nejzákladnějších morálních imperativů), existují ale právní pravidla, která jsou morálním pravidlům velmi vzdálená (například pravidla zakládání obchodních korporací). Jsou naopak i takové morální hodnoty, které právem komplexně zachyceny nejsou (například otázky fair play ve sportu).

V případě trestné činnosti však obecně můžeme počítat s tím, že právem zachycená pravidla chování v trestním zákoníku bude také z většiny možné za „morální“ pravidla označit a v tomto duchu je tedy možné je testovat.

1.4.3 Velmi stručné shrnutí podkapitoly o morálce

Morálku můžeme obecně definovat jako chování s určitou mravní hodnotou (na stupnici dobrý versus špatný), byť ji různí autoři operacionalizují i jinými způsoby a dále ji definují například na základě určitých komponent, které morálku utvářejí.

Ukazuje se, že vzhledem k trestné činnosti je morálka zásadním prediktorem, kdy dospívající s vysokou úrovní morálky méně páchají trestnou činností.

1.5 Vzájemný vztah morálky a seberegulace

Již Bar-Tal (1982) tvrdí, že je to právě **na jedné straně** kognice, sociální perspektiva a morální úroveň a **na straně druhé** seberegulace, které určují kvantitu a kvalitu prosociálního jednání jednotlivce. Je tak nepochybné, že morálka a seberegulace jsou v tomto ohledu propojeny a vzájemně interagují, a to jak u chování prosociálního (laskavost, pomoc, přátelství aj.) tak u chování, které je možné označit za opak prosociálního (chování problémové, zejm. páchaní trestné činnosti, abúzus aj.). Téměř jisté pak je, že bez existence morálky a seberegulace by nemohla fungovat společnost tak, jak ji známe. Oba fenomény jsou zcela zásadní prerekvizitou pro fungování společnosti (Hofmann et al., 2018).

Historicky byla témata seberegulace a morálky převážně studována odděleně, nicméně se ukazuje, že spolu zásadním způsobem souvisí – zkoumání obou fenoménů dohromady je však stále relativně řídké (Hofmann et al., 2018). Nejen, že je mezi tématem morálky a seberegulace (sebekontroly) možné vnímat určitý teoretický překryv, ale také lze tvrdit, že jak sebekontrola pomáhá morálnímu jednání, tak morálka pomáhá tomu, abychom mohli exekvovat sebekontrolu (Hofmann et al., 2018). Ne všechna selhání sebekontroly je totiž možné označit za selhání morálky (například podlehnutí touze sníst lákavý dort) a ne každé selhání morálky lze označit za selhání sebekontroly (například nevhodná volba mezi aplikací jednotlivých morálních hodnot v konkrétní situaci plynoucí z chyby v úsudku) (Hofmann et al., 2018).

Dle Hofmanna a kol. (2018), pak při propojení morálky a sebekontroly může dojít k selhání morálky u jedince zejména z těchto důvodů:

1. Jedinec má nízkou morální úroveň (například disponuje velmi abstraktní reprezentací morálních norem, nebo selhaly některé socializační procesy).
2. Jedinec nerozpozná, že se v dané situaci jedná o konflikt jeho morálních norem a touhou jednat určitým způsobem (sebepozorování jedince je nějakým způsobem ovlivněno).
3. Jedinec má nízkou úroveň sebekontroly (kromě jiného například i z důvodů zahlcení, situačních faktorů ovlivňujících exekutivní funkce aj.)
4. Jedinec má malou motivaci k aktivaci sebekontroly (například proto, že ostatní osoby v jeho okolí podrývají jeho morální přesvědčení).
5. „V sázce“ je příliš velké lákadlo, například horentní suma peněz.
6. Možnost chovat se nemorálně je pro jedince lehce dostupná (mj. i proto, že absentují, či částečně absentují, externí zábrany).

Naopak morálka může podpořit sebekontrolu tak, že jednotlivá rozhodnutí závisející na sebekontrolě v konkrétních situacích postupně přetváří motivační a hodnotový systém; morálka sama o sobě má totiž velkou motivační sílu (Hofmann et al., 2018). Díky procesu „moralizace sebekontroly“ (*self-control moralization*) tak dochází k tomu, že je sebekontrola vnímána jako morálně zásadní osobnostní rys (E. Silver & Silver, 2019).

Dle některých jsou to pak morální hodnoty sociálního charakteru (loajalita, respekt k autoritě a neposkvrněnost), tak jak je popisuje Graham a kol. (2013), tedy „binding“ morální motiv, které jsou silně asociovány se sebekontrolou; morálka a sebekontrola se zde prolínají (Mooijman et al., 2018). Jiné výzkumy naopak takový závěr nepodpořily, kdy vztah mezi morálními hodnotami loajality, respektu k autoritě a neposkvrněnosti a sebekontroly se dokonce ukázal jako nepřímo

úměrný (tedy čím vyšší skórování v této dimenzi morálních základů, tím nižší seberegulace jedince) (E. Silver & Silver, 2019). Výzkum Silvera & Silvera (2019) naopak podpořil předpoklad, že se sebekontrolou je v silném pozitivním vztahu zejména morální motiv „individualizující“, tedy péče a férovost.

Velmi zajímavé je pak zjištění, že impulsivita, často spojovaná právě s nízkou mírou seberegulace, vede v určitých případech jedince k nesobeckému (tedy morálně ocenitelnému) jednání – tito jedinci měli tendenci si na sebe vzít více povinností, než by bylo spravedlivé a než by přijali jedinci s vysokou mírou sebekontroly (Righetti et al., 2013).

1.5.1 Vzájemný vztah morálky a seberegulace v kontextu páčání trestné činnosti

Výše v této práci uvedená GTC považuje sebekontrolu za **jediný** faktor predikující páčání trestné činnosti, kdy dle této teorie jedinec s vysokou úrovní seberegulace, zjednodušeně řečeno, trestný čin nespáchá (dokáže preferovat jiné, dlouhodobě lepší, varianty chování) (Gottfredson & Hirschi, 1990; Vazsonyi et al., 2017). Jiní odborníci však přicházejí s opačným názorem, tedy že zásadnějším prediktorem v rámci páčání trestní činnosti je právě morálka (a to zejména ty morální hodnoty, které jsou právně relevantní, např. hodnota poctivosti) (Svensson et al., 2010).

Teorie, která přináší relativně propracovaný model takového vztahu se nazývá **Situational Action Theory** (dále jen „SAT“) představená v roce 2004 profesorem O. H. Wikströmem (Wikström, 2004). SAT obecně pracuje s komplexním obecným modelem vysvětlujícím páčání trestné činnosti s důrazem právě na morální hledisko. Dle této teorie jedinec (mladistvý) nepřikročí ke spáchání trestného činu v případě, kdy spáchání takového činu vnímá jako nemorální (tedy nevidí jej jako alternativu svého jednání, *an action alternative*), a to vše i tehdy, když úroveň sebekontroly daného jedince by bylo možné označit jako nízkou (Wikström & Svensson, 2010). Byť je tato teorie převážně testována na dospívajících, byla podpořena i ve výzkumech s dospělou populací (Hirtenlehner & Kunz, 2016).

SAT je v posledních letech teorií opakovaně testovanou a většina výzkumů podporuje její závěry (Hirtenlehner & Kunz, 2016; Pauwels et al., 2018; Wikström, 2004, 2004; Wikström & Svensson, 2010), včetně toho že tato teorie je platná i v různých kulturních prostředích (Svensson et al., 2010), mimo jiné také na základě výsledků provedeného výzkumu International Self-Report Delinquency Study (ISRD-3) i v České republice (Moravcová et al., 2015).

Sebekontrola je dle SAT tedy nikoli rysem osobnosti (jak sebekontrolu vnímá Gottfredson & Hirschi), ale je vnímána z pohledu exekutivních funkcí v situačním kontextu. Dle SAT lidé disponují sebekontrolou ve smyslu určité výkonové schopnosti a zároveň exekvují sebekontrolu v určité situaci (Hirtenlehner & Kunz, 2016). Sebekontrola je pak dle SAT procesem úspěšné inhibice té vnímané varianty chování, která není v souladu s morálními hodnotami jedince (Wikström & Treiber, 2007).

Seberegulace je pak v rámci SAT zásadní až v případě, když selže morální filtr konkrétní osoby a u dané osoby **vznikne konflikt** mezi její morální normou a možností zachovat se v rozporu s ní; v takovém případě následují vnější kontroly (které jedince od spáchání trestného činu odrazují, například nevhodnost místa, *a deterrence*) a kontroly vnitřní (sebekontrola) (Wikström

& Svensson, 2010). Když pak v dané situaci „selže“ i sebekontrola¹⁷, dojde ke spáchání trestného činu. Motivace jedince (př. touha po určité věci) je dle SAT nutnou, ale nikoli dostačující podmínkou proto, aby byl trestný čin spáchán. Příkladem může být množství lidí, kteří touží po vlastnictví určité věci, ale již jen malé procento těchto osob vnímá jako řešení její krádež (Wikström & Svensson, 2010).

Tento model tak zahrnuje více mediátorů než zmíněná GTC, která pracuje se sebekontrolou. SAT dále operuje nejen se sklonem jedince k tomu, aby spáchal trestnou činnost (s úrovní morálky a seberegulace) (*crime propensity*), ale i s rolí konkrétního prostředí, tedy s kriminogenní expozicí (*criminogenic exposure*). SAT tak nepracuje pouze s jednotlivými rizikovými faktory u jedince nebo prostředí, ale pracuje navíc s jejich interakcí. Role sebekontroly je pak dle této teorie až druhotná.

V případě páchaní trestné činnosti z hlediska úrovně morálky pak můžeme SAT představit navázáním na příklad uvedený v kapitole týkající se sebe-regulace¹⁸. Představme si, že se dva dospívající (mladistvý Abel a mladistvý Kain), nezávisle na sobě nacházejí v prodejně mobilních telefonů, kde zahlédnou, že jeden z vystavených plně funkčních modelů má odpojen ochranný kabel (pro zjednodušení v tomto případě budeme ignorovat jiné bezpečnostní prvky, který by mladistvé mohly odradit, například kamery nebo security). Je možné předpokládat, že tento mobilní telefon by bylo možné odcizit.

Nechráněný mobilní telefon v obou dospívajících zahájí proces, na jehož konci bude výsledkem jeho (ne)odcizení, to vše v závislosti na dané situaci v kombinaci s jejich sklonem páchat trestnou činnost.

Abel je mladistvý, který přemýšlí o rozdílech mezi dobrým a špatným jednáním, vyhodnocuje důsledky svého chování, uvědomuje si potřeby druhých a je schopen cítit emoce spojené se špatným morálním jednáním, jako je například stud nebo lítost. Abel vnímá krádeže jako nemorální, a to z důvodu, že kdyby se tak choval každý, společnost by nemohla fungovat. Abel si sice všimne odpojeného kabelu a uvědomí si možnost, že by takto nechráněný telefon mohl být odcizen, sám pro sebe ale takové jednání nevnímá jako alternativu (nemusí se tedy vůbec rozhodovat, zda telefon odcizí nebo ne). Abel z obchodu odejde, aniž by telefon odcizil.

Kain je mladistvý, který si uvědomuje morální hodnoty a pravidla, ale interpretuje je oportunisticky, na morálku nahlíží heteronomně, morální pravidla nemá dostatečně internalizována (tedy jeho morální úroveň je možné označit za spíše nízkou). O krádežích si Kain myslí, že nejsou vždy špatné. Kain vnímá krádež telefonu jako jednu z alternativ svého chování v dané situaci, (rozhoduje se, zda telefon odcizí, či nikoli¹⁹). Jedná se tedy o záměrný

¹⁷ K „selhání“ sebekontroly může dle SAT dojít buď tak, že úroveň sebekontroly jedince je nízká, nebo i vlivem momentálních faktorů, kterými mohou být vysoká úroveň stresu, afekt, intoxikace aj. (Wikström & Svensson, 2010).

¹⁸ Pro přehlednost příklad připomínáme: Jedinec, v kontextu této práce osoba mladistvá, se nachází v situaci volby nelegálně získat to co by chtěl, po čem touží a co mu přinese okamžité uspokojení a mezi tím si tuto věc získat jiným (legálním) způsobem, který je však zdlouhavější a/nebo náročnější. Konkrétně pak jako příklad může sloužit přikročení ke krádeži mobilního telefonu, po kterém mladistvý touží, versus získání finančních prostředků ke koupi mobilního zařízení jiným způsobem, třeba prací na brigádách nebo tím, že mladistvý vyčká do svých narozenin, kdy telefon může obdržet jako dar od blízkých.

¹⁹ Nyní pomineme možnost, že krádež by byla pro Kaina již zvykem či automatismem.

proces. Jelikož v tomto případě pomíjíme vnější „odstrašující prostředky“, zbývá pouze sebekontrola. Úroveň, s jakou je Kain schopen se kontrolovat (tedy preferovat jiné, dlouhodoběji udržitelné a výhodné alternativy chování, odolat touze po okamžitém uspokojení) predikuje, zda mobilní telefon odcizí, či nikoli. Kain však preferuje okamžitou odměnu, které většinou neumí odolat, v dané situaci ani nedohlédne na všechny důsledky krádeže. Kain z obchodu odchází s odcizeným mobilním telefonem v kapse.

Výše představené příklady jsou samozřejmě **velmi zjednodušené**, ale mohou dobře sloužit k ilustraci myšlenky vztahu morálky a sebekontroly dle SAT.

Závěrem k tématu seberegulace a morálky je také vhodné zmínit, že efekt SAT se ukazuje zajímavým způsobem i na příkladu páčání trestné činnosti z pohledu pohlaví. U dospívajících dívek je menší pravděpodobnost, že budou páchat trestnou činnost obecně (Ivert et al., 2018). Dospívající chlapci a dívky se přitom neliší v úrovni sebekontroly, ale právě v úrovni morálky; tedy předpokladem méně frekventní trestné činnosti u dívek může být právě jejich vyšší morální úroveň (Ivert et al., 2018).

Ze zmíněných teoretických základů a představených výzkumů tedy vyplývá, že oba fenomény jsou vzájemně propojeny a v dynamice páčání trestné činnosti (i mimo ni) interagují. Za některé podobnosti v obou aspektech je tak možné označit:

1. Není možné s jistotou určit, jak jsou oba fenomény determinovány (zda převažuje vrozené nebo získané).
2. Morálka i seberegulace sledují podobné cíle (z pohledu jedince slouží ke zlepšení jeho života, případně slouží ke zlepšení soužití více osob dohromady).
3. Morálka i seberegulace podstatně ovlivňují chování jedince.
4. Morálka i seberegulace pracují s hodnocením jednání na škále dobré/špatné.
5. Jak u morálky, tak u seberegulace hrají důležitou roli emoční i rozumové procesy.

Naopak za některé rozdílnosti je možné považovat:

1. Sebekontrola je běžně pokládána za exekutivní funkci, morálka nikoli.
2. Morálka je více hodnotově založená, stojí na složitějších premisách a tvoří komplexní hodnotový systém.
3. Morálka je spojována s rolí svědomí, seberegulace naopak s rolí vůle (volních procesů).
4. Morálka ovlivňuje celkové vnímání situace, sebekontrola ovlivňuje jak se jedinec rozhodne (Wikström, 2005).
5. Trestná činnost dospívajících chlapců a dívek se neliší v závislosti na jejich úrovni sebekontroly, ale v závislosti na úrovni jejich morálky (která je u dívek vyšší, než u chlapců); i to je dle některých autorů vysvětlením, proč dívky trestnou činnost páčají obecně méně, než chlapci (Ivert et al., 2018).
6. Zatímco morálka je přisuzována zejména člověku²⁰, některé výzkumy u zvířat podpořily schopnost (sebe)regulace (Schnell et al., 2021).

²⁰ I v tomto ohledu však panuje nejednotnost, kdy někteří autoři argumentují pozorovanými „morálními“ jednáními u zvířat, tedy argumentují že i zvířata mohou být morálními bytostmi (Fitzpatrick, 2017).

1.5.2 Velmi stručné shrnutí podkapitoly o vztahu morálky a sebekontroly

Nejen, že sebekontrola a morálka jsou samostatné prediktory trestné činnosti dospívajících, ukazuje se navíc, že je to i jejich interakce, která je podstatná. Vzájemný vztah obou fenoménů je pak velice komplexní a zřídka dohromady zkoumaný.

Z pohledu morálky, sebekontroly a trestné činnosti teorie SAT přichází se závěrem, že je to morálka, která je zásadnější – jedinci s vysokou morálkou sebekontrolu „nepotřebují“, jelikož spáchání trestného činu pro ně ani není alternativou. Sebekontrola pak má až sekundární roli u těch jedinců, jejichž morálka spáchání trestného činu umožňuje.

2 Výzkumná část

Výzkumná část této práce se zaměřuje na popisované otázky vzájemné dynamiky seberegulace (sebekontroly), morálky a trestné činnosti dospívajících a navazuje tak na předchozí kapitoly.

Jak bylo výše uvedeno, vztah morálky a sebekontroly je dosud relativně zřídka zkoumaným tématem. Tento vztah je pak zkoumán zejména z pohledu dvou směrů – z pohledu SAT a z pohledu který přináší například Silver & Silverová (2018).

Z pohledu SAT je vzájemně zkoumán vztah dynamiky obou fenoménů ve vztahu k trestné činnosti, kdy je opakovaně podpořeným předpokladem, že morálka má nad sebekontrolou jakýsi „primát“, tedy že jedinci s vysokou úrovní morálky méně páchají trestnou činností neohledně na jejich úroveň sebekontroly. Teprve když vznikne morální konflikt, hraje míra sebekontroly roli (Wikström & Svensson, 2010). Participantům jsou předkládány tři dotazníky – dotazník měřící sebekontrolu, morálku a dotazník mapující frekvenci páchání trestné činnosti.

Z pohledu Silvera & Silverové (2018) je pak vztah morálky a sebekontroly dáván do kontrastu s předchozí socializací a morálka je měřena pomocí testu Teorie morálních základů (Graham et al., 2013). Tedy je možné blíže prozkoumat „strukturu“ morálního usuzování spíše, než „pouze“ úroveň morálky. Ukazuje se, že morálka je pozitivně asociována s aspekty socializace, nicméně pouze s „individualizačním“ pojetím morálky (tedy s konceptem péče a férovosti) dle Grahama a kol. (2013). Participantům jsou předkládány tři dotazníky – dotazník měřící sebekontrolu, dotazník morálních základů dle Grahama (2013) a dotazník mapující předchozí socializaci.

Přestože se tato práce primárně zaměřuje na dynamiku morálky a seberegulace ve vztahu k páchání trestné činnosti dospívajících, je možné argumentovat, že doplnění dosavadních výzkumů (zejména metodologie SAT) o další pohledy na dynamiku obou fenoménů by mohlo být velice cenné, protože bychom mohli vzájemnou interakci lépe pochopit a díky tomu i lépe nastavit případné intervence.

2.1 Výzkumný problém, cíle výzkumu, hypotézy

2.1.1 Cíle výzkumu

Za obecný cíl tohoto výzkumu je možné označit lepší pochopení toho, jak (či zda vůbec) morálka a seberegulace dospívajících souvisí s pácháním trestné činnosti a jakou tyto fenomény mezi sebou mají dynamiku (jak mezi sebou interagují).

Cílem výzkumu je tedy testovat vzájemný vztah morálky, sebekontroly a páchání trestné činnosti dospívajícími.

I přes to, že se opakovaně ukazuje, že jak vyšší úroveň morálky jedince, tak jeho lepší seberegulace (sebekontrola) negativně korelují s pácháním trestné činnosti je vhodné tento fenomén dále zkoumat a rozšiřovat, zejména vzhledem ke kulturnímu prostředí České republiky.

Otázkou tedy je, jak spolu souvisí morálka, sebekontrola a páchání trestné činnosti dospívajících v České republice. Bude na tomto vztahu něco měnit struktura morálky dospívajícího? Konkrétně jakou roli pak hrají jednotlivé dimenze morálních základů?

2.1.2 Hypotézy

V návaznosti na úroveň dosavadního poznání představeného v této práci jsou formulovány tyto hypotézy:

1. U dospívajících bude existovat pozitivní vztah mezi úrovní morálky a úrovní sebekontroly.
2. U dospívajících bude existovat negativní vztah mezi úrovní morálky a mírou páchané trestné činnosti.
3. U dospívajících bude existovat negativní vztah mezi úrovní sebekontroly a mírou páchané trestné činnosti
4. U dospívajících bude mít sebekontrola silnější vztah s „individualizační“ morálkou, než s „binding“ morálkou.
5. U dospívajících bude interakce míry sebekontroly a úrovně morálky ve vztahu s mírou páchané trestné činnosti.

2.2 Výzkumný soubor

2.2.1 Výzkumný soubor

Výzkumný soubor se sestává z celkem 110 dospívajících osob mezi 15-25 lety včetně²¹, z toho 64 (58,2 %) účastníků se identifikuje jako žena, 44 účastníků se identifikuje jako muž (40 %) a 2 účastníci (1,8 %) se identifikují jinak; konkrétně pak jako „demigirl“ a „nebinární osoba“. Věkový průměr vzorku je 22 let se směrodatnou odchylkou 3 roky.

Je možné podotknout, že z pohledu práva se v České republice za mládež považují mladiství (15-17 let) a děti mladší patnácti let. Věk participantů je však určen z psychologického pohledu na období dospívání, zejména vzhledem k tomu, že se ukazuje, že období dospívání se stále prodlužuje, o čemž hovoří například Arnett (2007).

Power analýza prostřednictvím G*Power3 (Faul et al., 2007) k provedení lineární regrese s hodnotou alfa .05 a velikostí efektu $f^2 = 0.2$ ukázala, že k dosažení síly testu .80 je třeba vzorek 81 participantů.

2.2.2 Sběr dat

Sběr dat byl zajištěn on-line (Google Forms) prostřednictvím platformy sociálních sítí (především Facebook). Testová baterie byla zveřejněna v různých českojazyčných skupinách, zejména v těch, jejichž členy jsou převážně dospívající, případně těch, které se specializují na vyplňování dotazníků. Druhým způsobem sběru dat byla administrace dotazníku prostřednictvím učitele žákům dvou tříd ($n = 30$) osmiletého gymnázia (sexta). Učitel žákům zaslal odkaz na testovou baterii a žákům bylo nabídnuto, aby se výzkumu zúčastnili ve svém volném čase (mimo školu), s tím, že učitelem byla zdůrazněna dobrovolnost vyplnění výzkumu. Procento návratnosti dotazníků proto není možné určit ani v jednom případě administrace.

²¹ Osoby mimo tuto věkovou hranici se nemohly výzkumu účastnit; zadání požadovaného věku bylo podmínkou dalšího postupu v rámci formuláře.

Výběr je možno považovat za výběr nenáhodný, s prvky sebevýběru. Před samotnou účastí ve výzkumu byli participantů informováni prostřednictvím informovaného souhlasu. Za účast ve výzkumu nebyla participantům přislíbena odměna.

2.3 Metody

2.3.1 Typ výzkumu a metody sběru dat

Kvantitativně budou zkoumány hypotézy představené výše v této práci, které testují dosavadní výsledky ve vztazích mezi morálkou, sebekontrolou a trestnou činností.

Jako metodu sběru dat je možné označit využití psychologických dotazníků.

Dotazníky využití v této práci nemají autorizovanou českou variantu. Došlo tedy k jejich překladu z originálu a zpětnému překladu. S metodami je možné se seznámit i v rámci Přílohy č. 1 k této práci.

2.3.1.1 Morálka

Morálka je zkoumána prostřednictvím dotazníku morálního usuzování, dotazníku morálních emocí (zejm. emoce studu) a Dotazníku morálních základů (dále jen „MFQ-30“). Někteří autoři zdůrazňují, že doplnění zkoumání morálky o dotazník morálních emocí může měřit sílu morálních hodnot jedince (Wikström & Svensson, 2010). Dotazníky morálního usuzování i emocí využití v této práci navazují na dotazníky využití při předchozím testování SAT (Hirtenlehner & Kunz, 2016; Wikström & Svensson, 2010). Dotazník morálního usuzování je převzat ze studie dospívajících provedené v Halmstadu (Svensson et al., 2010) a sestává z 6 položek (např. „*Jak špatné Vám připadá posmívat se někomu za to, jak se obléká?*“) a odpovědi jsou měřeny na 4 bodové škále (vůbec ne špatné, trochu špatné, špatné, velmi špatné), hodnota Cronbachova alfa v tomto výzkumu je $\alpha = 0.839$. Autorka práce v rámci dotazníku zařadila i aktuální aspekty, zejména položku související s pandemií covid-19, která však v rámci dotazníku není vyhodnocována a slouží pouze pro potřeby další interpretace a dokreslení výsledků. Dotazník morálních emocí byl převzat ze studie Wikströma (2010) a sestává z 6 položek (např. *Styděl/a byste se, kdybyste byl/a přistižen/a při krádeži a dozvěděli by se to rodiče?*) a odpovědi jsou měřeny na 3 bodové škále (vůbec/trochu/hodně), hodnota Cronbachova alfa v rámci výzkumu je $\alpha = .86$. Čím vyšší skóre, tím vyšší morálka daného jedince.

Struktura morálky dospívajících je dokreslena pomocí druhé části Dotazníku morálních základů (dále jen „MFQ-30“)²², který umožňuje testovat morální úroveň a strukturu morálního usuzování jedinců na pěti základních škálách (péče, spravedlnost, respekt k autoritě, loajalita a čistota (ve smyslu „neposkvrněnosti“) (Graham et al., 2013). Druhá část testu je zacílena právě na jednotlivé morální základy. Jelikož jde o dvě části využívat samostatně (J. R. Silver & Silver, 2021), z pohledu cílů tohoto výzkumu je využita pouze druhá část dotazníku sestávající z celkem 16 položek, hodnota Cronbachova alfa v rámci tohoto výzkumu je $\alpha = .839$.

²² Dotazník je autory nabídnut k využití prostřednictvím jejich internetových stránek <https://moralfoundations.org/questionnaires/> [Zobrazeno dne: 18.6.2022].

2.3.1.2 Sebekontrola

Pro zkoumání úrovně sebekontroly je využita upravená škála dle Grasmicka a kol. (2013), která měří schopnost jedince odolat pokušení a provokaci (Wikström & Svensson, 2010) a jedná se o škálu využitou v řadě výzkumů na téma sebekontroly a seberegulace (Hirtenlehner & Kunz, 2016; Wikström & Svensson, 2010). Obecně ji lze považovat za jednu z nejpoužívanějších metod testování sebekontroly. Pro tuto práci autorka převzala konkrétní znění dotazníku ze studie Wikströma & Svenssona (2010). Dotazník sestává z 9 položek (např. „*Občas zariskuji, protože je to sranda.*“). Odpovědi jsou měřeny na 4 bodové škále (rozhodně nesouhlasím, nesouhlasím, souhlasím, rozhodně souhlasím). Čím vyšší skóre, tím nižší úroveň sebekontroly jedince. Vnitřní konzistence této škály testu v tomto výzkumu se ukazuje jako dostačující (Cronbachovo alfa je $\alpha = .72$).

2.3.1.3 Trestná činnost

Trestná činnost je testována sebezposuzovacím dotazníkem, který cílí zejména na trestné činy typické pro dospívající a jejich výskyt v posledním roce. Tento dotazník vychází zejména z dotazníků trestné činnosti využívaných ve výzkumech SAT (Wikström & Svensson, 2010), konkrétně je pak převzat dotazník dle Hirtenlehnera & Kunze (2016). Dotazník sestává z 12 položek (např. „*V posledních 12 měsících jsem jel/a úmyslně „na černo*““).

Autorka práce v rámci dotazníku zařadila i aktuální aspekty, zejména položku související s pandemií covid-19 (konkrétně: „*Věděl/a jsem, že jsem nakažený/á nějakou nakažlivou nemocí a úmyslně jsem nedodržel/a bezpečnostní opatření (nošení ochranných pomůcek, karanténa, izolace aj.*“). Dále se autorka nad rámec dotazníku ptá i na to, zda jedinec úmyslně některé jednání páchal s další osobou (ve skupině). Tato položky však v rámci této práce nejsou vyhodnocovány a slouží pouze pro potřeby další interpretace a dokreslení výsledků (které budou provedeny v rámci další analýzy dat).

Pro testování byla využita škála rozmanitosti (*variety scale*), kdy jednotliví účastníci mají u daného trestného činu vždy určit, zda ho v posledním roce dopustili nebo nedopustili (dichotomická proměnná). Celková suma skóre potom představuje rozsah různých druhů trestných činů nebo protispolečenských činů, kterých se ve stanoveném období jedinec dopustil (Bendixen et al., 2003). Tato formulace má dle zahraničních autorů vyšší reliabilitu, než obecný frekvenční odhad (tedy kolikrát za dané období se jedinec trestného činu dopustil) (Bendixen et al., 2003; Hirtenlehner & Kunz, 2016).

2.4 Etika výzkumu

Participantů jsou o výzkumu informováni textem souhlasu vždy před vyplněním. Účast na výzkumu je zcela dobrovolná a ničím nepodmíněná, výzkum (vyplňování dotazníku) mohou účastníci kdykoli přerušit jednoduše vypnutím prohlížeče. Dotazník je anonymní, nelze tedy zpětně dohledat konkrétní osobu, která dotazník vyplnila – nejsou sbírány osobní údaje.

Participantů jsou před vyplněním samotného výzkumu informováni o jeho dobrovolnosti, anonymitě zpracovaných dat a o dalších důležitých aspektech:

- o tom kdo výzkum provádí a z jakého důvodu,
- obecně o obsahu výzkumu,

- o délce trvání vyplňování (25 minut),
- o tom, že zde nejsou správné a špatné odpovědi,
- o tom, že výsledky zpracovány ve formě statistických dat pro vědecko-výzkumné účely.

Bližší je možné se s textem seznámit v rámci Přílohy č. 2 k této práci.

Z pohledu charakteru výzkumu je za jedno z možných rizik vnímat, že jsou dospívající participanti dotazováni na to, zda v posledním roce spáchali určitý trestný čin (resp. provinění u mladistvých). Riziko je zde možné vnímat v porušení integrity informací při jejich vyplňování (např. sourozencem, rodičem, kamarádem). Participanti jsou proto instruováni, aby si vyhradili dostatek času a soukromí, místo, kde je nebude nikdo rušit.

Dle současného právního pohledu i pohledu Komise pro etiku ve výzkumu mohou participanti starší 15 let udělit souhlas s účastí ve výzkumu bez toho, aniž by bylo třeba získat souhlas jejich zákonných zástupců.

Použité testové metody jsou využity pro vědecko-výzkumné účely, autoři jednotlivých dotazníků jsou vždy řádně citováni.

Výzkum byl předložen ke schválení Komisi pro etiku ve výzkumu FF UK a byl touto komisí schválen pod č.j. UKFF/204255/2022 dne 25.04.2022.

Z výše představených důvodů je možné se domnívat, že výzkum vyhovuje požadavkům z pohledu zásady beneficence a non-maleficence.

2.5 Analýza dat

Data, která byla sesbírána v období od konce dubna do června 2022 byla zpracována pomocí deskriptivní a inferenční statistiky pomocí programu Jamovi verze 2.3.12.0 (*The Jamovi Project*, 2022).

Před samotným sběrem dat byla provedena pilotní část výzkumu na celkem deseti dospívajících, kteří měli zhodnotit srozumitelnost, technickou dostupnost, časovou náročnost a celkově se vyjádřit k procesu vyplňování testové baterie. Tato data nebyla hodnocena v rámci výzkumu. Závěry byly nicméně užity např. pro objektivní stanovení časové náročnosti testové baterie a drobnou úpravu znění některých instrukcí.

Po příslušném překódování a přípravě dat, kdy bylo zjištěno, že datový soubor neobsahuje žádné chybějící nebo odlehlé hodnoty byla data analyzována zprvu deskriptivně (popis výzkumného souboru), následovaly inferenční statistické metody.

Vzhledem k datovému souboru a typu proměnných je možné pro testování výše předestřených hypotéz využít metodu statistické regrese. Zajímá nás totiž, kolikrát nastane zkoumaný jev (závislá proměnná; v tomto případě „trestná činnost“) na základě vícero nezávislých proměnných (možných prediktorů či rizikových faktorů; v tomto případě úroveň morálky a sebekontroly).

Řada autorů v případě testování komplexních vztahů (interakcí), jak tomu je například u interakce morálky a sebekontroly v rámci předkládaného výzkumu, doporučuje využít

„klasickou“ lineární regresi s korekcí pro nenormální rozložení dat (Hirtenlehner & Kunz, 2016; Ivert et al., 2018). Je tomu tak i z důvodu, že rozdělení závislé proměnné (celkový variety score trestné činnosti) se dostatečně nepřibližuje normálnímu rozdělení.

Proměnné jsou operacionalizovány (viz použité metody) a standardizovány (z-transformovány). Za „nízkou“ úroveň proměnné (např. morálky) je brána hodnota skóru pod mediánem, naopak vysokou úroveň proměnné je míněna hodnota nad mediánem. Hodnoty odpovídající mediánu jsou kategorizovány jako „střední“ úroveň. Zvolená hladina významnosti je pro celou studii $\alpha = 0.05$.

Při všech relevantních testech hypotéz byly použity metody směřující ke zjištění, zda získaná data odpovídají předpokladům pro užití statistické testy, např. sloužící ke zjištění případné multikolinearity dat. Ta v regresních modelech nebyla zjištěna, neboť VIF pro nezávislé proměnné vyšlo < 10 (Vittinghoff et al., 2005).

2.6 Výsledky

Zprvu byla testována hypotéza o vztahu úrovně morálky a sebekontroly (k přesné formulaci hypotéz viz výše). Ukazuje se, že úroveň morálky dospívajících je pozitivně korelována s úrovní sebekontroly jedince, $r(108) = .31, p < .001$ a že dospívající s vyšší úrovní morálky vykazují statisticky signifikantně vyšší úroveň sebekontroly ($r(108) = .349, p < .001$).

Z pohledu vztahu morálky a trestné činnosti se ukazuje, že úroveň morálky negativně koreluje s páčáním trestné činnosti, $r(108) = -.49, p < .001$.

Taktéž úroveň sebekontroly negativně koreluje s páčáním trestné činnosti $r(108) = -.48, p < .001$.

Testujeme, zda „individualizační“ úroveň morálky dospívajících dle testu MFQ souvisí s úrovní sebekontroly dospívajících. Ukazuje se, že u dospívajících existuje statisticky signifikantní vztah mezi úrovní „individualizační“ morálky a sebekontroly (Adjustované $R^2 = 0.05, F(1, 108) = 6.87, p < .01$), s hodnotou prediktoru ($t = 2.62, p = .01$). Oproti tomu dospívající s vyšší úrovní „binding“ morálky (Adjustované $R^2 = -0.00, F(1, 108) = 3.41, p < .37$), kde prediktor „binding“ morálky nevykazuje signifikantní vztah se sebekontrolou ($t = 0.89, p = .371$).

V rámci explorační dále zkoumáme, jak obě úrovně morálního usuzování variují s trestnou činností. Ukazuje se statisticky signifikantní negativní vztah mezi „individualizing“ morálním motivem a páčáním trestné činnosti $r(108) = -.2, p < .038$. U morálního motivu „binding“ se negativní vztah jako statisticky signifikantní nepotvrzuje $r(108) = -.11, p < .252$.

Dále testujeme, jak nízká úroveň sebekontroly souvisí s páčáním trestné činnosti při současně nízké či vysoké úrovni morálky u daného jedince, jinými slovy, zda existuje interakce mezi úrovní morálky a sebekontroly, která by vysvětlovala variabilitu závislé proměnné (trestné činnosti). Model se samostatnými prediktory sebekontroly a úrovně morálky vychází signifikantní (Adjustované $R^2 = 0.27, F(3, 106) = 14.28, p < .001$) (viz Tabulka 1, Model I), při zařazení interakce mezi sebekontrolou a úrovní morálky vychází také signifikantně, navíc pak vysvětluje více variability (Adjustované $R^2 = 0.311, F(6, 103) = 9.21, p < .001$)

(viz Tabulka 1, Model II). Rozdíl ve vysvětlené variabilitě mezi těmito modely vychází signifikantní ($p < .027$).

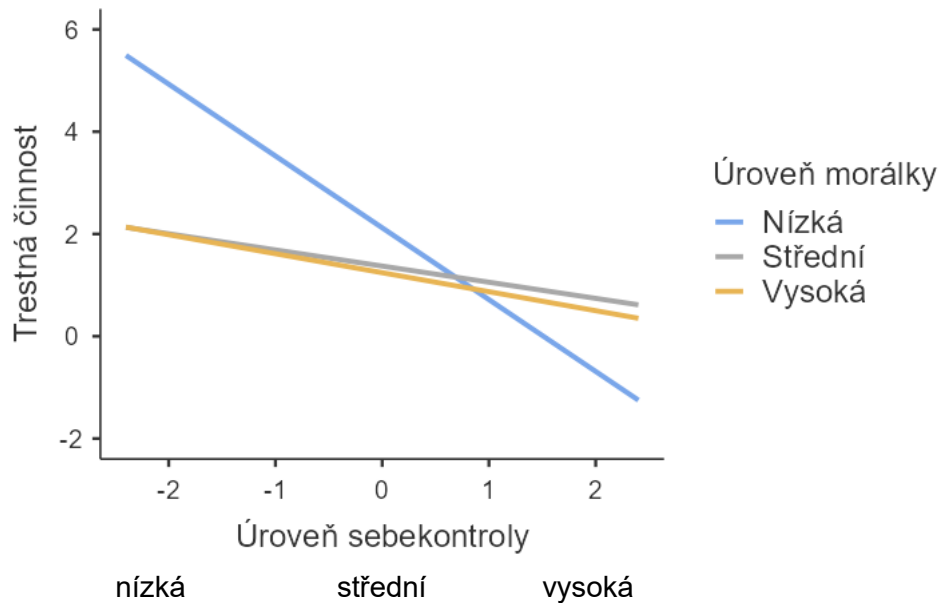
Ve skupině s nízkou úrovní morálky má dále vztah sebekontroly a trestné činnosti hodnotu prediktoru $t = 2.264$, $p = .026$ v porovnání se střední úrovní morálky a $t = 2.519$, $p = .013$ s vysokou úrovní. Tyto výsledky ukazují signifikantní rozdíl mezi vztahem sebekontroly a trestné činnosti při nízké úrovni morálky, a střední či vysoké úrovni morálky. Míra páčání trestné činnosti vzhledem k jednomu prediktoru (sebekontrola) je tak závislá ještě i na úrovni třetí proměnné (morálce) (viz Graf 1).

Povahu interakce mezi morálkou a sebekontrolou jako prediktorů trestné činnosti pak blíže ilustruje Graf 1. Tento graf ukazuje vztah mezi mírou sebekontroly a páčáním trestné činnosti ve třech eventualitách – v případě nízké/střední/vysoké úrovni morálky. Je tak možné vidět, že vztah mezi schopností demonstrovat sebekontrolu se mění v závislosti na různých úrovních morálky. Rozdíly lze vidět zejména na úrovni nízká morálka versus střední a vysoká morálka (které se víceméně neliší). Nízká úroveň sebekontroly tak má silnější efekt vzhledem k páčání trestné činnosti u jedinců s nízkou úrovní morálky (v porovnání s jedinci, jejichž morálka je střední nebo vysoké úrovně). Takový výsledek podporuje předpoklad, že vztah sebekontroly a páčání trestné činnosti je závislý na úrovni morálky daného jedince.

Pro ošetření nenormálního rozložení závislé proměnné, které může vést ke zkresleným výsledkům lineární regrese byl použit postup dle Hirtenlehner & Kunz (2016). Do regresního modelu s interakcí tak byl přidán i kvadratický člen skóru sebekontroly pro očištění výsledků od možné nelinearity vztahu. Tento člen nemá na závislou proměnnou signifikantní vliv.

Graf 1

Interakce mezi úrovní sebekontroly, úrovní morálky a celkového skóru trestné činnosti

Poznámka. Úroveň sebekontroly je vyjádřena z-skórem hodnot, úrovní morálky (za „nízkou“ úroveň proměnné je brána hodnota skóru pod mediánem, naopak vysokou úrovní proměnné je míněna hodnota nad mediánem, hodnoty odpovídající mediánu jsou kategorizovány jako „střední“ úroveň) a celkového skóru trestné činnosti (čím vyšší hodnota, tím vyšší míra trestné činnosti).

Tabulka 1

Regresní analýza prediktorů trestné činnosti

Prediktory trestné činnosti	Model I (bez interakce)					Model II (s interakcí)				
	Odhad	SE	Stand. Beta	t	p	Odhad	SE	Stand. Beta	t	p
Úroveň morálky										
Střední – Nízká	-1,076	0,463	-0,558	-2,33	0,022	-0,749	0,462	-0,388	-1,622	0,108
Vysoká – Nízká	-1,03	0,379	-0,534	-2,72	0,008	-0,878	0,374	-0,455	-2,351	0,021
Sebekontrola (obrácená)	-0,766	0,17	-0,397	-4,51	<0,001	-1,48	1,05	-0,766	-1,4	0,164
Morálka*Sebekontrola										
Střední –						1,083	0,478	0,56	2,264	0,026
Nízká*Sebekontrola						1,02	0,404	0,53	2,519	0,013
Vysoká –										
Nízká*Sebekontrola										
Konstanta	2,41	0,282		8,54	<0,001	1,931	2,584		0,7473	0,457
Adjustované R²			0,268					0,311		
p-hodnota porovnání									0,025	

2.7 Diskuze

Výsledky studie indikují, že morálka a sebekontrola jsou prediktory trestné činnosti dospívajících (v tomto výzkumu osoby 15-25 let). Oba prediktory jsou vzájemně pozitivně korelovány, což značí, že čím vyšší je úroveň jednoho z prediktorů (např. morálky), tím vyšší je možné očekávat i hodnotu druhého prediktoru (sebekontroly). Nadto i vzájemná interakce obou těchto prediktorů statisticky signifikantně přispívá k vysvětlení variability v páčání trestné činnosti dospívajících. Míra páčání trestné činnosti ve vztahu k sebekontrolě daného jedince je tak navíc závislá na úrovni morálky, kterou tento jedinec má. Tato zjištění jsou v souladu s předchozí výzkumnou prací (Gottfredson, 2018; Svensson et al., 2010; Wikström & Svensson, 2010). Čím tedy vyšší je míra sebekontroly a morálky, tím méně jedinec páchá trestnou činnost.

Míra variability proměnné, kterou oba prediktory vysvětlují (27 %) odpovídá zjištěním předchozích výzkumných prací (např. ve studii dospívajících v Holandsku se míra variability lišila dle lokace výzkumu – v Antverpách se jednalo o 30 %, v Halmstadu pak o 39 %, v Jižním Holandsku pak „pouze“ o 19 % (Svensson et al., 2010). Míra o kterou se vysvětlená variabilita zvýší přidáním efektu interakce odpovídá 4,3 %, což tak je také výsledkem srovnatelným s jinými zahraničními studii, kde se tato míra přírůstku vysvětlené variability pohybuje mezi 3 – 5,3 % (Svensson et al., 2010; Wikström & Svensson, 2010). Oba modely jsou tak nepochybně zásadními při studiu možných příčin trestné činnosti dospívajících, jelikož podstatně přispívají k rozklíčování faktorů trestné činnosti, které „hrají roli“ a je třeba se jimi zabývat (například vzhledem k nim uvažovat na nastavení případných intervencí).

Kromě „síly“ prediktoru (respektive jeho úrovně na stupnici nízký – vysoký) je možné také uvažovat na strukturu morálního usuzování. Tato studie podpořila předpoklad, že sebekontrola jedince je silněji asociována s takzvanou „individualizační“ morálkou (morálním motivem). Lidem, kteří skórují výše v této dimenzi MFQ-30 více záleží na péči o druhé a férovosti v jednání k nim; tito jednotlivci jsou více odhodláni „bojovat“ proti bezpráví, a to i přes vlastní nepohodlí (Hofmann et al., 2018). Za tímto účelem je dle názoru některých autorů třeba vynakládat vyšší míru sebekontroly (J. R. Silver & Silver, 2021).

Je velice zajímavé, že naopak dimenze morálky „binding“ má vůči sebekontrolě negativní vztah – tedy jedinci, kteří skórují výše v této dimenzi MFQ-30, mají nižší míru sebekontroly. To je v rozporu s některými předchozími studii, které naopak podpořily předpoklad, že tato dimenze je se sebekontrolou v pozitivním vztahu, jelikož takoví jedinci větší měrou dodržují sociální normy, tradice, respektují skupinu a její pravidla (Mooijman et al., 2018).

Silver & Silver (2021) nicméně ve své studii podporují hypotézu, že se sebekontrolou je asociován spíše „individualizing“ motiv, podobně, jako bylo zjištěno v této studii. Dle názoru zmíněných autorů tomu může být proto, jelikož „binding“ motiv jedince místo nutnosti exekovat sebekontrolu ji spíše usměřňuje pomocí externích sociálních kontrol (bez takové nutnosti projevit vlastní seberegulaci). S těmito autory je možné souhlasit – jedinec s vyšší úrovní „individualizační morálky“ se morální pravidla snaží vlastně nacházet interně („v sobě“), zatímco jedinec s „binding“ motivem pravidla pojímá spíše skupinově. Skupinově nastaveným pravidlům se jedinec může snáze odcizit (jelikož je převal/odvodil externě).

Za ještě zajímavější je možné označit zjištění, že jedinci s vyšším „individualizačním“ morálním motivem také statisticky signifikantně méně páchají trestnou činností, zatímco v případě jedinců s „binding“ morálkou negativní vztah signifikantně nevychází. Přitom postihování trestné činnosti je spíše sociální reakcí na nejzávažnější protispolečenská jednání, na které se společnost většinou shodla, tedy bylo by možné očekávat, že jedinci s větší „prospolečenskou“ morální orientací („binding“ motivem) budou tyto normy zásadně respektovat. Proč je tomu v této studii jinak může být z důvodu, že jedinci s vyšším „individualizačním“ morálním motivem dle závěrů tohoto výzkumu disponují i vyšší mírou sebekontroly, což by potvrzovalo předpoklady GTC, že sebekontrola je hlavním a zásadním faktorem trestné činnosti (Gottfredson & Hirschi, 1990). Dle výsledků tohoto výzkumu to tedy vypadá, že morálka není „pouhým“ nástrojem pro vytvoření kooperativního základu ve společnosti, jak tvrdí někteří autoři (Curry, Mullins, et al., 2019), ale její povaha je daleko komplexnější.

V oblasti struktury morálního usuzování a jejího vztahu k sebekontrolě a trestné činnosti je však nepochybně třeba dalšího výzkumu.

Co se týče jednotlivých vztahů mezi proměnnými je nejvyšší míra trestné činnosti asociována s nízkou úrovní sebekontroly a nízkou úrovní morálky. Nejméně trestné činnosti je pak překvapivě pácháno jedinci, kteří mají vysokou míru sebekontroly a nízkou míru morálky. Jak je vidět v Grafu 1, jedinci s vysokou a střední úrovní morálky páchají trestnou činností v relativně menší závislosti na úrovni sebekontroly, než jedinci s nízkou morálkou (přímky jsou jen mírně nakloněny). Zásadní rozdíl je možné vidět u nízké morálky, u které se míra páchání trestné činnosti liší zásadně (přímka strmě roste).

Pro interpretaci vzájemné interakce je třeba připomenout jeden z předpokladů SAT, že u vysoké míry morálky sebekontrola jedince nehraje roli proto, že jedince ani nenapadne, že by mohl trestnou činností spáchat (přímka vysoké morálky by v takovém případě byla takřka vodorovná); míra páchání trestné činnosti se u takových jedinců se silnou morálkou nezvyšuje, ani když klesá míra sebekontroly. Výsledky této studie tak víceméně odpovídají této teoretické konstrukci, byť je možné vnímat určité odchylky. Prvním rozdílem mezi výzkumy podporující SAT a touto je, že u vysoké a střední morálky přece jen dochází k určitému zvýšení míry páchání trestné činnosti při snižující se sebekontrolě (přímka je tedy mírně stoupající). Druhým rozdílem je, že u nízké morálky sice vnímáme prudký nárůst míry trestné činnosti společně s klesající sebekontrolou, nicméně v kombinaci s vysokou sebekontrolou je paradoxně možno pozorovat nejnižší míru trestné činnosti. Takový závěr by v této eventualitě konvenoval předpokladu GTC, který tvrdí, že nejdůležitějším prediktorem je právě sebekontrola. Výsledky této studie je z pohledu interakce tedy celkově možné uzavřít tak, že v případě vysoké (a střední) úrovně morálky jedinec tolik sebekontrolu k vyvarování se páchání trestné činnosti „nepotřebuje“ (být má sebekontrola nepochybně pozitivní efekt), naopak pokud je jeho úroveň morálky nízká, hraje sebekontrola zcela zásadní roli.

V této souvislosti je nicméně třeba poukázat na některé limity tohoto výzkumu, které mohou být i důvodem, proč (být byly všechny stanovené hypotézy v tomto výzkumu podpořeny) není v tomto výzkumu vztah interakce morálky a sebekontroly zcela shodný s citovanými studiemi problematiky (zejm. SAT).

Limitem studie je nepochybně získaný vzorek, který je možné označit ze „neideální“ z několika důvodů: jeho relativně malá velikost oproti celonárodním studiím s tisícovými vzorky, nenáhodnost výběru, větší počet žen (které obecně méně páchají trestnou činností než muži (Ivert et al., 2018). Ohledně velikosti vzorku je však vhodné zmínit výsledky post-hoc power analýzy. Ta ukázala, že pro zvolenou hladinu $\alpha = 0.05$, velikosti efektu Cohena $f = 0,40$ (spočítané z výsledků lineární regrese s nižším R^2) a velikosti vzorku 110 participantů, bylo dosaženo statistické síly o hodnotě $1-\beta = 0.99$, kterou lze považovat za velmi vysokou. Přesto jistě nejde o vzorek reprezentativní pro celou populaci dospívajících v České republice. U dotazníku MFQ-30 také byla užitá „pouze“ druhá jeho část. Byť je takový postup možný, v praxi využívaný (viz popis užitých metod) a hodnota cronbachova $\alpha = .839$ je velmi dobrá, je možné se zamýšlet nad tím, zda i v tomto rozsahu se lze na závěry dotazníku (zde zejména rozdělení na „individualizing“ a „binding“ motiv) zcela spolehnout, či v další výzkumné práci spíše využít plnou verzi dotazníku.

Dále je také třeba se vypořádat s faktem, že vzhledem k jednotlivým užitým metodám je nutné počítat s určitou mírou desirability (zejména morálka, trestná činnost), přirozeného vlivu zapomínání (zejm. trestná činnost) a obecně s možností zatajení některých skutečností. Užité sebezposuzovací dotazníky tak s sebou mohou přinášet data neúplná a/nebo nepřesná. I tak je však možno tyto sebezposuzovací (self-reportové) metody bezpochyby používat, a to na základě studií jejich validity a reliability (Podaná & Krulichová, 2015; Tomášek, 2010). Jiné metody měření trestné činnosti pak s sebou přinášejí další možné problémy (např. intenzivní zásah do soukromí). Z pohledu výzkumných metod by však pro další výzkum v oblasti bylo zajímavé, kdyby výzkumníci využívali i jiné než dotazníkové metody, ale využili i ostatní metody měření sebekontroly a morálky a tyto navzájem triangulovali, případně jiné výzkumné designy (např. také jiné reliabilní a validní dotazníky, pozorování, experiment).

V neposlední řadě je možné, že míra morálky „na papíře“ a chování v reálné situaci v reálném světě se může lišit, jak ostatně tvrdí někteří autoři (Hofmann et al., 2018) – to nepochybně ovlivňuje možnost aplikace výzkumných zjištění.

Díky výsledkům této, ale i jiných studií (viz výše), můžeme uvažovat nad jejich aplikací v praxi. Trestná činnost dospívajících je nepochybně jevem, který by bylo žádoucí co nejvíce omezit, pokud to je možné. Právní reakci na již spáchaný trestný čin (ex post) by bylo vhodné, pokud ne nahradit, tak alespoň doplnit, preventivními opatřeními zacílenými na práci s problémovou mládeží – směřující ke zvýšení úrovně morálky a sebekontroly.

Právě aplikaci výsledků výzkumu je možno považovat za stěžejní vzhledem k možnostem následující výzkumné práce. Další výzkumy by se tak měly ubírat zejména směrem k lepšímu pochopení případných možností intervence – cílící na zvýšení morálky a sebekontroly jedince včetně současné práce s prvky „individualizačního“ morálního motivu (důraz na péči o druhé a férovost). Potenciálním dopadem vhodně zvolených a cílených intervencí by pak mohlo být snížení míry trestné činnosti dospívajících.

Závěr

Jak spolu souvisí morálka, sebekontrola a páchání trestné činnosti dospívajících v České republice? Dle výsledků výzkumné části práce je možné shrnout, že úroveň morálky, kterou dospívající má, a stejně tak úroveň jeho sebekontroly, jsou zásadními prediktory trestné činnosti. Čím vyšší úroveň morálky a sebekontroly dospívajícího, tím menší je míra jeho delikvence. Tato zjištění odpovídají tomu, co bylo zjištěno v rámci dosavadní výzkumné práce (Gottfredson, 2018; Svensson et al., 2010; Wikström & Svensson, 2010).

Přidání interakce mezi morálkou a sebekontrolou signifikantně zvýšilo míru vysvětleného rozptylu v modelu. Byť se v některých výzkumech ukázalo, že vysoká úroveň morálky je jednoznačně důležitějším prediktorem (Wikström & Svensson, 2010), v této studii se podobně jednoznačný výsledek neukázal. Z pohledu interakce tak závěrem této studie je, že v případě vysoké úrovně morálky dospívající tolik „nepotřebuje“ sebekontrolu k tomu, aby trestný čin nespáchal, naopak pokud je jeho úroveň morálky nízká, hraje sebekontrola podstatnou roli.

Zajímavé pak jsou i výsledky z pohledu struktury morálky a jejích vztahů k sebekontrolě a trestné činnosti, které jsou jen zřídka zkoumány. Ukazuje se, že „individualizing“ morální motiv souvisí s vyšší úrovní sebekontroly a nižší mírou páchání trestné činnosti. U „binding“ morálního motivu takové závěry podpořeny nebyly – naopak se ukazuje, že jedinci s tímto morálním motivem vykazují dokonce nižší sebekontrolu; některé studie jsou pak s tímto výsledkem v souladu (J. R. Silver & Silver, 2021), jiné mu odporují (Mooijman et al., 2018). Výsledky této studie z pohledu struktury morálky jsou oblastí, kterým se kriminologicky zaměřené výzkumné práce příliš nevěnují. Přitom i tyto informace značným způsobem přispívají k pochopení toho, jak celý systém proměnných funguje.

Na výsledky této výzkumné práce by měly navázat další studie, které by se pokusily problematiku vztahu zkoumaných fenoménů nejen lépe pochopit, ale také uvést dosavadní zjištění do praxe. Pokud víme, že vyšší úroveň morálky a sebekontroly negativně koreluje s trestnou činností, je možné navrhnout způsoby, které by mohly pomoci jednotlivým dospívajícím, ale i jejich rodinám a celému systému. Co bylo uvedeno v citátu v úvodu k této práci tak funguje i obráceně – čím jednou načichl džbán, když ještě byl nový [tedy i tím dobrým], tu vůni dlouho si uchová²³.

²³ Citát Quinta Horatia Flacca (1929, s. 16), závorky doplněny a upraveno autorkou práce.

Seznam použité literatury

Agnew, R. (2005). *Why Do Criminals Offend?: A General Theory of Crime and Delinquency*. Roxbury Publishing Company.

Allemand, M., Job, V., & Mroczek, D. (2018). Self-Control Development in Adolescence Predicts Love and Work in Adulthood. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117(3), 621–623. <https://doi.org/10.1037/pspp0000229>

AlSheddi, M., Russell, S., & Hegarty, P. (2020). How does culture shape our moral identity? Moral foundations in Saudi Arabia and Britain. *European Journal of Social Psychology*, 50(1), 97–110. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2619>

American Psychological Association. (2020). *Publication manual of the American psychological association* (Seventh edition). American Psychological Association.

Anzenbacher, A. (1994). *Úvod do etiky*. Zvon.

Arnett, J. J. (2007). Emerging Adulthood: What Is It, and What Is It Good For? *Child Development Perspectives*, 1(2), 68–73. <https://doi.org/10.1111/j.1750-8606.2007.00016.x>

Barkan, R., Ayal, S., & Ariely, D. (2015). Ethical Dissonance, Justifications, and Moral Behavior. *Current Opinion in Psychology*, 6, 157–161. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.08.001>

Baron, S. W. (2003). Self-Control, Social Consequences, and Criminal Behavior: Street Youth and the General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 40(4), 403–425. <https://doi.org/10.1177/0022427803256071>

Bar-Tal, D., Raviv, A., & Goldberg, M. (1982). Helping Behavior among Preschool Children: An Observational Study. *Child Development*, 53, 396–402. <https://doi.org/10.2307/1128982>

Baumeister, R. F., Vohs, K. D., & Tice, D. M. (2007). The Strength Model of Self-Control. *Current Directions in Psychological Science*, 16(6), 351–355. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8721.2007.00534.x>

Bendixen, M., Endresen, I., & Olweus, D. (2003). Variety and Frequency Scales of Antisocial Involvement: Which One is Better? *Legal and Criminological Psychology*, 8, 135–150. <https://doi.org/10.1348/135532503322362924>

Berkman, E. T., Hutcherson, C. A., Livingston, J. L., Kahn, L. E., & Inzlicht, M. (2017). Self-Control as Value-Based Choice. *Current Directions in Psychological Science*, 26(5), 422–428. <https://doi.org/10.1177/0963721417704394>

Bernburg, J. (2019). Labeling Theory. In A. Lizotte (Ed.), *Handbook of Crime and Deviance* (Roč. 2019, s. 179–196). Springer Science.

Brown, W. K., Jenkins, R. L., & Rhodes, W. A. (1992). Delinquent Peer Culture and Adult Criminality. *Journal of Offender Rehabilitation*, 17(3–4), 161–170. https://doi.org/10.1300/J076v17n03_11

- Carr, M. J., Mok, P. L. H., Antonsen, S., Pedersen, C. B., & Webb, R. T. (2020). Self-harm and Violent Criminality Linked with Parental Death During Childhood. *Psychological Medicine*, *50*(7), 1224–1232. <https://doi.org/10.1017/S0033291719001193>
- Curry, O. S., Jones Chesters, M., & Van Lissa, C. J. (2019). Mapping Morality with a Compass: Testing the Theory of ‘Morality-as-Cooperation’ with a New Questionnaire. *Journal of Research in Personality*, *78*, 106–124. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2018.10.008>
- Curry, O. S., Mullins, D. A., & Whitehouse, H. (2019). Is It Good to Cooperate?: Testing the Theory of Morality-as-Cooperation in 60 Societies. *Current Anthropology*, *60*(1), 47–69. <https://doi.org/10.1086/701478>
- Čáp, J., & Boschek, P. (1994). *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině*. Psychodiagnostika.
- Dahl, A., Baxley, C. P., & Waltzer, T. (2021). The Two-Front Forever War: Moral Nativism and Its Critics. *Human Development*, *65*(3), 180–187. <https://doi.org/10.1159/000517406>
- Duckworth, A. L., Gendler, T. S., & Gross, J. J. (2016). Situational Strategies for Self-Control. *Perspectives on psychological science: a journal of the Association for Psychological Science*, *11*(1), 35–55. <https://doi.org/10.1177/1745691615623247>
- Duckworth, A. L., & Kern, M. L. (2011). A Meta-Analysis of the Convergent Validity of Self-Control Measures. *Journal of research in personality*, *45*(3), 259–268. <https://doi.org/10.1016/j.jrp.2011.02.004>
- Ellis, L. (1985). Religiosity and Criminality: Evidence and Explanations of Complex Relationships. *Sociological Perspectives*, *28*(4), 501–520. <https://doi.org/10.2307/1389231>
- Engelmann, J. B., & Fehr, E. (2016). The Slippery Slope of Dishonesty. *Nature Neuroscience*, *19*(12), 1543–1544. <https://doi.org/10.1038/nn.4441>
- Eysenck, M. W., & Keane, M. T. (2008). *Kognitivní psychologie*. Academia.
- Falligant, J. M. (2020). Using Delay Fading Procedures to Increase Self-Control. *Developmental Neurorehabilitation*, *23*(7), 457–462. <https://doi.org/10.1080/17518423.2020.1764650>
- Faul, F., Erdfelder, E., Lang, A.-G., & Buchner, A. (2007). G*Power 3: A Flexible Statistical Power Analysis Program for the Social, Behavioral, and Biomedical Sciences. *Behavior Research Methods*, *39*(2), 175–191. <https://doi.org/10.3758/bf03193146>
- Felson, R., & Lane, K. (2009). Social Learning, Sexual and Physical Abuse, and Adult Crime. *Aggressive behavior*, *35*, 489–501. <https://doi.org/10.1002/ab.20322>
- Fine, A., Steinberg, L., Frick, P. J., & Cauffman, E. (2016). Self-Control Assessments and Implications for Predicting Adolescent Offending. *Journal of Youth and Adolescence*, *45*(4), 701–712. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0425-2>
- Fitzpatrick, S. (2017). Animal Morality: What is the Debate About? *Biology & Philosophy*, *32*(6), 1151–1183. <https://doi.org/10.1007/s10539-017-9599-6>

Flaccus, H. Q. (1929). *Listy* (O. Jiráni, Přel.). Alois Srdce. <https://ndk.cz/uuid/uuid:1be36c81-f1b6-409c-b8f0-a5496c659cae>

Friedman, J., & Rosenbaum, D. P. (1988). Social Control Theory: The Salience of Components by Age, Gender, and Type of Crime. *Journal of Quantitative Criminology*, 4(4), 363–381. <https://doi.org/10.1007/BF01065345>

Friese, M., Loschelder, D. D., Gieseler, K., Frankenbach, J., & Inzlicht, M. (2019). Is Ego Depletion Real? An Analysis of Arguments. *Personality and Social Psychology Review*, 23(2), 107–131. <https://doi.org/10.1177/1088868318762183>

Garrett, N., Lazzaro, S. C., Ariely, D., & Sharot, T. (2016). The Brain Adapts to Dishonesty. *Nature neuroscience*, 19(12), 1727–1732. <https://doi.org/10.1038/nn.4426>

Gino, F., Schweitzer, M. E., Mead, N. L., & Ariely, D. (2011). Unable to Resist Temptation: How Self-control Depletion Promotes Unethical Behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 115(2), 191–203. <https://doi.org/10.1016/j.obhdp.2011.03.001>

Gottfredson, M. R. (2018). Self-Control Theory and Criminal Violence. In *The Cambridge Handbook of Violent Behavior and Aggression* (s. 301–323). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316847992.018>

Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A General Theory of Crime*. Stanford University Press.

Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P., & Ditto, P. H. (2013). Chapter Two - Moral Foundations Theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism. In P. Devine & A. Plant (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (Roč. 47, s. 55–130). Academic Press. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-407236-7.00002-4>

Graham, J., Nosek, B. A., Haidt, J., Iyer, R., Koleva, S., & Ditto, P. H. (2011). Mapping the Moral Domain. *Journal of personality and social psychology*, 101(2), 366–385. <https://doi.org/10.1037/a0021847>

Grasmick, H. G., Tittle, C. R., Bursik, R. J., & Arnekelev, B. J. (1993). Testing the Core Empirical Implications of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 30(1), 5–29. <https://doi.org/10.1177/0022427893030001002>

Greene, J. D. (2009). Dual-process Morality and the Personal/Impersonal Distinction: A Reply to McGuire, Langdon, Coltheart, and Mackenzie. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45(3), 581–584. <https://doi.org/10.1016/j.jesp.2009.01.003>

Haidt, J., Koller, S. H., & Dias, M. G. (1993). Affect, Culture, and Morality, or Is It Wrong to Eat Your Dog? *Journal of Personality and Social Psychology*, 65(4), 613–628. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.65.4.613>

Hartshorne, H., & May, M. (1928). *Studies in the nature of character: Studies in deceit*. Macmillan.

Helus, Z. (2009). *Dítě v osobnostním pojetí: Obrat k dítěti jako výzva a úkol pro učitele i rodiče*. Portál.

- Hirtenlehner, H., & Kunz, F. (2016). The Interaction between Self-control and Morality in Crime Causation among Older Adults. *European Journal of Criminology*, 13(3), 393–409. <https://doi.org/10.1177/1477370815623567>
- Hofmann, W., Meindl, P., Mooijman, M., & Graham, J. (2018). Morality and Self-Control: How They Are Intertwined and Where They Differ. *Current Directions in Psychological Science*, 27(4), 286–291. <https://doi.org/10.1177/0963721418759317>
- Hoch, S. J., & Loewenstein, G. F. (1991). Time-inconsistent Preferences and Consumer Self-Control. *Journal of Consumer Research*, 17(4), 492–507. <https://doi.org/10.1086/208573>
- Hübner, D., & White, L. (2018). Crash Algorithms for Autonomous Cars: How the Trolley Problem Can Move Us Beyond Harm Minimisation. *Ethical Theory and Moral Practice*, 21(3), 685–698. <https://doi.org/10.1007/s10677-018-9910-x>
- Cheung, N. W. T., & Cheung, Y. W. (2008). Self-Control, Social Factors, and Delinquency: A Test of The General Theory of Crime Among Adolescents in Hong Kong. *Journal of Youth and Adolescence*, 37(4), 412–430. <https://doi.org/10.1007/s10964-007-9218-y>
- Cheung, T. T. L., Gillebaart, M., Kroese, F., & De Ridder, D. (2014). Why are People with High Self-control Happier? The Effect of Trait Self-control on Happiness as Mediated by Regulatory Focus. *Frontiers in Psychology*, 5, 722. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.00722>
- Ivert, A.-K., Andersson, F., Svensson, R., Pauwels, L. J. R., & Levander, M. T. (2018). An Examination of the Interaction between Morality and Self-control in Offending: A Study of Differences between Girls and Boys. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 28(3), 282–294. <https://doi.org/10.1002/cbm.2065>
- Katsiyannis, A., Thompson, M. P., Barrett, D. E., & Kingree, J. B. (2013). School Predictors of Violent Criminality in Adulthood: Findings From a Nationally Representative Longitudinal Study. *Remedial and Special Education*, 34(4), 205–214. <https://doi.org/10.1177/0741932512448255>
- Kelly, P. (2001). Youth at Risk: Processes of Individualisation and Responsibilisation in the Risk Society. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 22(1), 23–33. <https://doi.org/10.1080/01596300120039731>
- Kohlberg, L., & Hersh, R. H. (1977). Moral Development: A Review of the Theory. *Theory Into Practice*, 16(2), 53–59. <https://doi.org/10.1080/00405847709542675>
- Kotásková, J. (1987). *Socializace a morální vývoj dítěte*. Academia.
- Lau, W. W. F., & Yuen, A. H. K. (2014). Internet Ethics of Adolescents: Understanding Demographic Differences. *Computers & Education*, 72, 378–385. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2013.12.006>
- Leschied, A., Chiodo, D., Nowicki, E., & Rodger, S. (2008). Childhood Predictors of Adult Criminality: A Meta-Analysis Drawn from the Prospective Longitudinal Literature. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice*, 50(4), 435–467. <https://doi.org/10.3138/cjccj.50.4.435>

- Li, G., Commons, M. L., Duong, T. Q., & Going, E. F. (2019). Predicting Criminality with Social Perspective Taking, Attachment Relationship, Anger, Impulsivity and Depression. *Ethics, Medicine and Public Health*, 8, 146–155. <https://doi.org/10.1016/j.jemep.2019.03.004>
- Loeber, R., & Farrington, D. P. (2013). *From Youth Justice Involvement to Young Adult Offending*. National Institute of Justice. <https://nij.ojp.gov/topics/articles/youth-justice-involvement-young-adult-offending>
- Loeber, R., Menting, B., Lynam, D. R., Moffitt, T. E., Stouthamer-Loeber, M., Stallings, R., Farrington, D. P., & Pardini, D. (2012). Findings from the Pittsburgh Youth Study: Cognitive impulsivity and intelligence as predictors of the age-crime curve. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 51(11), 1136–1149. <https://doi.org/10.1016/j.jaac.2012.08.019>
- Lombroso-Ferrero, G. (2009). *Criminal Man According to the Classification of Cesare Lombroso*. Forgotten Books.
- Loughran, T. A., Paternoster, R., Chalfin, A., & Wilson, T. (2016). Can Rational Choice be Considered a General Theory of Crime? Evidence from Individual-level Panel Data: Rational Choice as a General Theory. *Criminology*, 54(1), 86–112. <https://doi.org/10.1111/1745-9125.12097>
- McCord, J. (1991). Family Relationships, Juvenile Delinquency, and Adult Criminality. *Criminology*, 29(3), 397–417. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.1991.tb01072.x>
- Milkman, K. L., Rogers, T., & Bazerman, M. H. (2008). Harnessing Our Inner Angels and Demons: What We Have Learned About Want/Should Conflicts and How That Knowledge Can Help Us Reduce Short-Sighted Decision Making. *Perspectives on Psychological Science*, 3(4), 324–338. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6924.2008.00083.x>
- Miller, H. V., Barnes, J. C., & Beaver, K. M. (2011). Self-control and Health Outcomes in a Nationally Representative Sample. *American Journal of Health Behavior*, 35(1), 15–27. <https://doi.org/10.5993/AJHB.35.1.2>
- Mischel, W., Ebbesen, E. B., & Raskoff Zeiss, A. (1972). Cognitive and Attentional Mechanisms in Delay of Gratification. *Journal of Personality and Social Psychology*, 21(2), 204–218. <https://doi.org/10.1037/h0032198>
- Mok, P. L. H., Astrup, A., Carr, M. J., Antonsen, S., Webb, R. T., & Pedersen, C. B. (2018). Experience of Child–Parent Separation and Later Risk of Violent Criminality. *American Journal of Preventive Medicine*, 55(2), 178–186. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2018.04.008>
- Mooijman, M., Meindl, P., Oyserman, D., Monterosso, J., Dehghani, M., Doris, J. M., & Graham, J. (2018). Resisting Temptation for the Good of the Group: Binding Moral Values and the Moralization of Self-control. *Journal of Personality and Social Psychology*, 115(3), 585–599. <https://doi.org/10.1037/pspp0000149>
- Moravcová, E., Podaná, Z., & Buriánek, J. (2015). *Delikvence mládeže: Trendy a souvislosti*. Triton.

- Muammar, O. M. (2015). Intelligence and Self-Control Predict Academic Performance of Gifted and Non-gifted Students. *Turkish Journal of Giftedness and Education*, 5(1), 67–81.
- Murray, J., Shenderovich, Y., Gardner, F., Mikton, C., Derzon, J. H., Liu, J., & Eisner, M. (2018). Risk Factors for Antisocial Behavior in Low and Middle Income Countries: A Systematic Review of Longitudinal Studies. *Crime and Justice (Chicago, Ill.)*, 47(1), 255–364. <https://doi.org/10.1086/696590>
- Pauwels, L. J. R., Svensson, R., & Hirtenlehner, H. (2018). Testing Situational Action Theory: A Narrative Review of Studies published Between 2006 and 2015. *European Journal of Criminology*, 15(1), 32–55. <https://doi.org/10.1177/1477370817732185>
- Piaget, J. (1932). *The Moral Judgment of the Child*. Free Press.
- Platón, & Novotný, F. (2003). *Parmenidés ; Filébos ; Symposion ; Faidros ; Alkibiadés I, II ; Hipparchos ; Milovníci*. Oikoymenh.
- Podaná, Z., & Krulichová, E. (2015). Juvenile Delinquency in the Czech Republic: First Results of the ISRD-3 Self-Report Survey. *Auc Philosophica et Historica*, 2012, 57–68. <https://doi.org/10.14712/24647055.2014.20>
- Policie ČR. (2022). *Statistické přehledy kriminality za rok 2022*. www.policie.cz. <https://www.policie.cz/clanek/statisticke-prehledy-kriminality-za-rok-2022.aspx>
- Pratt, T. C., & Cullen, F. T. (2000). The Empirical Status of Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime: A Meta-Analysis. *Criminology*, 38(3), 931–964. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2000.tb00911.x>
- Reil, J., Lambie, I., Horwood, J., & Becroft, A. (2021). Children who offend: Why are Prevention and Intervention efforts to reduce Persistent Criminality so seldom applied? *Psychology, Public Policy, and Law*, 27(1), 65–78. <https://doi.org/10.1037/law0000286>
- Righetti, F., Finkenauer, C., & Finkel, E. J. (2013). Low Self-Control Promotes the Willingness to Sacrifice in Close Relationships. *Psychological Science*, 24(8), 1533–1540. <https://doi.org/10.1177/0956797613475457>
- Richmond-Rakerd, L. S., Caspi, A., Ambler, A., d'Arbeloff, T., Bruine, M. de, Elliott, M., Harrington, H., Hogan, S., Houts, R. M., Ireland, D., Keenan, R., Knodt, A. R., Melzer, T. R., Park, S., Poulton, R., Ramrakha, S., Rasmussen, L. J. H., Sack, E., Schmidt, A. T., ... Moffitt, T. E. (2021). Childhood Self-control forecasts the pace of Midlife Aging and preparedness for Old Age. *PNAS Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 118(3), 1–11. <https://doi.org/10.1073/pnas.2010211118>
- Rook, S. M., Stephenson, N., Ortega, J., Calvo, M. P. C. de, & Iyer-Eimerbrink, P. A. (2021). Morality Development and Its Influence on Emotion, Attitudes, and Decision Making. *Psychology*, 12(10), 1722–1741. <https://doi.org/10.4236/psych.2021.1210104>
- Rydellius. (1983). Alcohol-abusing Teenage Boys. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 68(5), 368–380. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0447.1983.tb07019.x>

- Sampson, R., & Groves, W. B. (1989). Community Structure and Crime: Testing Social-Disorganization Theory. *American Journal of Sociology*, 94(4), 774–802. <https://doi.org/10.1086/229068>
- Shulman, E. P., Smith, A. R., Silva, K., Icenogle, G., Duell, N., Chein, J., & Steinberg, L. (2016). The Dual Systems Model: Review, Reappraisal, and Reaffirmation. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 17, 103–117. <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2015.12.010>
- Scheinost, M., Diblíková, S., & Frydrych, J. (2021). *Analyza trendů kriminality v České republice v roce 2020*. Institut pro kriminologii a sociální prevenci.
- Schnell, A. K., Boeckle, M., Rivera, M., Clayton, N. S., & Hanlon, R. T. (2021). Cuttlefish exert Self-control in a Delay of Gratification Task. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences*, 288(1946), 20203161. <https://doi.org/10.1098/rspb.2020.3161>
- Schreck, C. J., McGloin, J. M., & Kirk, D. S. (2009). On the Origins of the Violent Neighborhood: A Study of the Nature and Predictors of Crime-Type Differentiation across Chicago Neighborhoods. *Justice Quarterly*, 26(4), 771–794. <https://doi.org/10.1080/07418820902763079>
- Silver, E., & Silver, J. R. (2019). Morality and Self-Control: The Role of Binding and Individualizing Moral Motives. *Deviant Behavior*, 42(3), 366–385. <https://doi.org/10.1080/01639625.2019.1678580>
- Silver, J. R., & Silver, E. (2021). The Nature and Role of Morality in Offending: A Moral Foundations Approach. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 58(3), 343–380. <https://doi.org/10.1177/0022427820960201>
- Smetana, M., & Vranka, M. (2021). How Moral Foundations shape Public Approval of Nuclear, Chemical, and Conventional Strikes: New Evidence from Experimental Surveys. *International Interactions*, 47(2), 374–390. <https://doi.org/10.1080/03050629.2020.1848825>
- Sourander, A., Brunstein Klomek, A., Kumpulainen, K., Puustjärvi, A., Elonheimo, H., Ristkari, T., Tamminen, T., Moilanen, I., Piha, J., & Ronning, J. A. (2011). Bullying at Age Eight and Criminality in Adulthood: Findings from the Finnish Nationwide 1981 Birth Cohort Study. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 46(12), 1211–1219. <https://doi.org/10.1007/s00127-010-0292-1>
- Stams, G., Brugman, D., Deković, M., Rosmalen, L., Laan, P., & Gibbs, J. (2006). The Moral Judgment of Juvenile Delinquents: A Meta-Analysis. *Journal of abnormal child psychology*, 34, 697–713. <https://doi.org/10.1007/s10802-006-9056-5>
- Svensson, R., Pauwels, L., & Weerman, F. M. (2010). Does the Effect of Self-Control On Adolescent Offending Vary By Level of Morality?: A Test in Three Countries. *Criminal Justice and Behavior*, 37(6), 732–743. <https://doi.org/10.1177/0093854810366542>
- Šmajš, J., Binka, B., & Rolný, I. (2012). *Etika, ekonomika, příroda*. Grada.

- Tangney, J. P., Baumeister, R. F., & Boone, A. L. (2004). High Self-Control Predicts Good Adjustment, Less Pathology, Better Grades, and Interpersonal Success. *Journal of Personality*, 72(2), 271–324. <https://doi.org/10.1111/j.0022-3506.2004.00263.x>
- Thaler, R., & Shefrin, H. (1981). An Economic Theory of Self-Control. *Journal of Political Economy*, 89, 392–406. <https://doi.org/10.1086/260971>
- Tharshini, N. K., Ibrahim, F., Kamaluddin, M. R., Rathakrishnan, B., & Che Mohd Nasir, N. (2021). The Link between Individual Personality Traits and Criminality: A Systematic Review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(16), 8663. <https://doi.org/10.3390/ijerph18168663>
- The Jamovi Project* (2.3.12.0). (2022). [Computer software]. <https://www.jamovi.org>
- Tillyer, M., & Eck, J. (2011). Getting a Handle on Crime: A further Extension of Routine Activities Theory. *Security Journal*, 24, 179–193. <https://doi.org/10.1057/sj.2010.2>
- Tomášek, J. (2010). *Úvod do kriminologie: Jak studovat zločin*. Grada.
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Portál.
- Vazsonyi, A. T., Mikuška, J., & Kelley, E. L. (2017). It's Time: A Meta-analysis on the Self-control-Deviance Link. *Journal of Criminal Justice*, 48, 48–63. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2016.10.001>
- Vittinghoff, E., Glidden, D. V., Shiboski, S. C., & McCulloch, C. E. (2005). *Regression methods in Biostatistics: Linear, Logistic, Survival, and Repeated Measures Models*. Springer Publishing Co.
- Weiss, P. a kol. (2011). *Etické otázky v psychologii*. Portál.
- Wikström, P.-O. H. (2004). Crime as Alternative: Towards a Cross-Level Situational Action Theory of Crime Causation. In *Beyond Empiricism*. Routledge.
- Wikström, P.-O. H. (2005). The Social Origins of Pathways in Crime: Towards a Developmental Ecological Action Theory of Crime Involvement and Its Changes. In *Integrated developmental and life-course theories of offending*. Routledge.
- Wikström, P.-O. H. (2011). Does Everything Matter? Addressing The Problem Of Causation And Explanation In The Study Of Crime. In *When Crime Appears*. Routledge.
- Wikström, P.-O. H. (2014). Why crime happens: A situational action theory. In G. Manzo (Ed.), *Analytical Sociology* (s. 71–94). John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118762707.ch03>
- Wikström, P.-O. H., & Svensson, R. (2010). When does Self-control Matter? The Interaction between Morality and Self-control in Crime Causation. *European Journal of Criminology*, 7(5), 395–410. <https://doi.org/10.1177/1477370810372132>

Wikström, P.-O. H., & Treiber, K. (2007). The Role of Self-Control in Crime Causation: Beyond Gottfredson and Hirschi's General Theory of Crime. *European Journal of Criminology*, 4(2), 237–264. <https://doi.org/10.1177/1477370807074858>

Wilde, O. (2017). *The picture of Dorian Gray*. Macmillan Collector's Library.

Will Crescioni, A., Ehrlinger, J., Alquist, J. L., Conlon, K. E., Baumeister, R. F., Schatschneider, C., & Dutton, G. R. (2011). High trait Self-control predicts Positive Health behaviors and Success in Weight Loss. *Journal of Health Psychology*, 16(5), 750–759. <https://doi.org/10.1177/1359105310390247>

World Health Organization. (b.r.). *Coming of age: Adolescent health*. Získáno 27. března 2021, z <https://www.who.int/news-room/spotlight/coming-of-age-adolescent-health>

Zembroski, D. (2011). Sociological Theories of Crime and Delinquency. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 21(3), 240–254. <https://doi.org/10.1080/10911359.2011.564553>

Seznam grafů

Graf 1: Interakce mezi úrovní sebekontroly, úrovní morálky a celkového skóru trestné činnosti	34
---	----

Seznam tabulek

Tabulka 1: Regresní analýza prediktorů trestné činnosti.....	34
--	----

Seznam zkratk

APA	American Psychological Association.
„binding“ morální motiv	Binding moral motive. Středobodem motivu je větší skupina nebo společnost, motiv obsahuje třetí až pátý morální základ dle Teorie morálních základů (komponent „loajality“, „uznávání autority“, „čistoty“ ve smyslu neposkvrněnosti).
GTC	Obecná teorie kriminality (General Theory of Crime).
„individualizing“ morální motiv	Individualizing moral motive. Středobodem motivu je jednatel, motiv obsahuje první dva morální základy dle Teorie morálních základů (komponent „péče“ a „férovosti“).
MFT	Teorie morálních základů (Moral Foundations Theory).
MFQ-30	Dotazník morálních základů (Moral Foundations Questionnaire).
SAT	Situační teorie (Situational Action Theory).

Příloha 1

Metody

Trestná činnost

*V následujících otázkách se budu ptát, zda jste v **posledních 12 měsících** měli zkušenost s následujícími situacemi/jednáními (ano/ne). Nemám na mysli ty jednání, které jste udělali jen „ze srandy“, nebo ve hře.*

1. Jel/a jsem úmyslně „na černo“.
2. Úmyslně jsem poničil/a nebo zničil/a cizí, veřejný či školní majetek.
3. Ukradl/a jsem něco v obchodě.
4. Ukradl/a jsem něco nějaké osobě.
5. Ukradl/a jsem něco v práci nebo ve škole.
6. Někoho jsem fyzicky napadl/a.
7. Někoho jsem něčím vydíral/a, nebo mu vyhrožoval/a.
8. Konzumoval/a jsem nelegální drogu.
9. Řídil/a jsem pod vlivem alkoholu.
10. Něco jsem nezdanil/a (např. svůj příjem), i když jsem věděl/a, že bych to měl/a udělat.
11. Někde jsem načerno pracoval/a.
12. Špatně mi vrátili peníze a já si rozdíl vědomě ponechal/a.
13. Věděl/a jsem, že jsem nakažený/á nějakou nakažlivou nemocí a úmyslně jsem nedodržel/a bezpečnostní opatření (nošení ochranných pomůcek, karanténa, izolace aj.).
14. Alespoň jedno jednání z výše uvedených jsem záměrně dělal/a spolu s někým dalším (ve skupině 2 a více osob).

Sebekontrola

(rozhodně nesouhlasím, nesouhlasím, souhlasím, rozhodně souhlasím)

1. Když jsem opravdu naštvaný/a, ostatní by se ode mě raději měli držet dál.
2. Často jedním impulsivně, bez toho aniž bych se zastavil/a přemýšlel/a.
3. Někdy mi přijde vzrušující dělat věci, kvůli kterým bych se mohl/a dostat do problémů.
4. Netrávím příliš mnoho času tím, že bych plánoval/a svou budoucnost.
5. Občas zariskuji, protože je to sranda.
6. Často se snažím vyhybat věcem, o kterých vím, že budou náročné.
7. Nikdy nepřemýšlím o tom, co se se mnou stane v budoucnu.
8. Věci mě snadno začnou nudit.
9. Docela snadno ztratím nervy.

Morálka

V následujících otázkách se Vás budu ptát, jak špatné (vůbec ne špatné, trochu špatné, špatné, velmi špatné) Vám osobně připadá následující:

1. Někomu se posmívat za to, jak se obléká.
2. Úmyslně poškodit nebo zničit cizí věc.
3. Ukrást něco v obchodě.
4. Vloupat se někam za účelem tam něco ukrást.
5. Vydírat někoho za účelem získání nějakého prospěchu.
6. Někoho napadnout s úmyslem mu ublížit.
7. Úmyslně někoho nakazit nějakou nakažlivou nemocí.

Jak moc byste se styděli? (vůbec, trochu, hodně)

1. Styděl/a byste se, kdybyste byl/a přistižen/a při krádeži a dozvěděli by se to rodiče?
2. Styděl/a byste se, kdybyste byl/a přistižen/a při vloupání do auta a dozvěděli by se to rodiče?
3. Styděl/a byste se, kdybyste byl/a přistižen/a při krádeži a dozvěděli by se to Vaši kamarádi?
4. Styděl/a byste se, kdybyste byl/a přistižen/a při vloupání do auta a dozvěděli by se to Vaši kamarádi?
5. Styděl/a byste se, kdybyste byl/a přistižen/a při krádeži a dozvěděli by se to Vaši učitelé?
6. Styděl/a byste se, kdybyste byl/a přistižen/a při vloupání do auta a dozvěděli by se to Vaši učitelé?

Morálka – MFQ-30 (druhá část)

Přečtěte si prosím následující výroky a ohodnoťte svůj souhlas nebo nesouhlas.

(silně nesouhlasím, středně nesouhlasím, mírně nesouhlasím, mírně souhlasím, středně souhlasím, silně souhlasím).

1. Soucit s trpícími je nejdůležitější ctností.
2. Když zákonodárce vytváří zákony, nejdůležitějším principem by mělo být, že s každým je zacházeno spravedlivě.
3. Jsem hrdý na historii své vlasti.
4. Respekt k autoritám je něco, co by se měly všechny děti naučit.
5. Lidé by neměli dělat nechutné věci, ani když tím nikomu neškodí.
6. Je lepší dělat dobro než zlo.
7. Jednou z nejhorších věcí, kterou může člověk udělat, je ublížit bezbrannému zvířeti.
8. Spravedlnost je nejdůležitějším základním kamenem společnosti.
9. Lidé by měli být loajální ke svým členům rodiny, dokonce i když udělali něco špatného.
10. Muži a ženy mají ve společnosti odlišné role.
11. Některé činy bych označil/a za špatné na základě toho, že jsou nepřírozené.
12. Nikdy nemůže být správné zabít člověka.

13. Myslím si, že je morálně nesprávné, že bohaté děti zdědí hodně peněz, zatímco chudé děti nezdědí nic.
14. Je důležitější být týmovým hráčem než vyjadřovat sebe sama.
15. Kdybych byl/a voják a nesouhlasil/a s rozkazem mého velícího důstojníka, stejně bych se rozkazem řídil/a, protože je to moje povinnost.
16. Cudnost je důležitá a cenná ctnost.

Příloha 2

DOTAZNÍK ŽIVOTNÍCH POSTOJŮ Informovaný souhlas

Pro účely mé **diplomové práce** Vám předkládám tento dotazník.

Dotazník zkoumá Vaše životní postoje k různým otázkám, hodnoty a názory.

Vyplnění dotazníku Vám zabere asi **25 minut**.

Dotazník je určen **pouze pro osoby 15-25 let**.

Dotazník je plně **anonymní**. Nesbírám o Vás žádná data, která by, byť i v souhrnu, mohla vést k Vaší identifikaci. Data budou statisticky zpracována pro vědecko-výzkumné účely.

Účast ve výzkumu je zcela dobrovolná a můžete ji kdykoli přerušit (jednoduše tak, že vypnete internetový prohlížeč). Otázky se zaměřují na Vaše osobní zkušenosti a osobní názory, je na Vás se rozhodnout, zda na ně odpovíte. U otázek mě zajímá Váš názor; není třeba nad nimi dlouho přemýšlet, právě naopak. Žádná odpověď nebude hodnocena z pohledu, zda je „správná“ nebo „špatná“.

Pokud se chcete zúčastnit, prosím vyhraďte si dostatek času a vyberte si **klidné prostředí**, kde Vás při vyplňování nebude **nikdo vyrušovat**. Pro zachování důvěrnosti Vašich odpovědí důrazně doporučuji, aby v době, kdy budete dotazník vyplňovat ve Vaší blízkosti fyzicky nikdo nebyl.

Děkuji.

JUDr. Bc. Klára Sekretová, studentka Katedry psychologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Vedoucí práce: PhDr. Hedvika Boukalová, Ph.D.

V případě jakýchkoli dotazů mě můžete kdykoli kontaktovat na e-mailové adrese: [anonymizováno autorkou práce].

Pokud souhlasíte s účastí ve studii, klikněte na „další“ a pokračujte ve výzkumu.